

ZVONIKI NA SLOVENSKEM

METKA NAJDIČ-PIPAN, LJUBLJANA

Namen pričujočega dela je prikazati razvoj zidanih cerkvenih zvonikov na ozjem slovenskem ozemlju ter njihove tipe. Časovno zajema obdobje od začetka romanike do konca 18. stoletja. Zvonikov za to časovno ter krajevno omejitvev je ogromno in ob raziskovanju na terenu se odpirajo nešteta vprašanja, ki se vsa ne dajo rešiti v takšnem okviru in morajo zato deloma ostati le nakazana.

Sicer bi lahko zajela le določeno stilno obdobje ali določeno geografsko enoto, toda želja, da bi ugotovila, kakšni tipi zvonikov so vse v Sloveniji, me je silila, da sem se lotila kar celotnega slovenskega območja, to pa bo tudi prvi pregled te vrste. Kakršnakoli omejitve, posebno geografska, bi bila težavna, ker se pri nas srečujejo razni tokovi, tako da se različni tipi pojavljajo tudi izven svojega področja in se posebno na mejah geografskih pasov uveljavljajo nove forme kot sinteza tipov mejnih področij.

V naši strokovni literaturi so zvoniki le opisani, le redki pa so datirani. Prav tako je le M. Marolt v svoji *Dekaniji Vrhnike* podal njihov razvoj, toda samo za ožje vrhniško področje. V pomoč sta mi bila tudi Valvasorjeva in Vischerjeva topografija s svojimi grafikami, ki kažejo dotedanje tipe zvonikov. Tu pa ne pridejo v poštev le cerkve, temveč tudi stolpi gradov in mestni stolpi, ki bi lahko vplivali tudi na cerkvene zvonike; z razširjenostjo določenega tipa stolpov na gradovih in pri mestnih stolpih lahko razlagamo razširjenost tega tipa tudi pri cerkvah. Od drugih starejših slik in grafik naših cerkva sem pregledala le tiste, ki so reproducirane v naši strokovni literaturi. Ob strani pa so ostali arhivski podatki; posebno zanimivi bi bili gotovo izsledki iz vizitacijskih zapisov.

Glede samega datiranja nastopajo težave predvsem zato, ker mnogi zvoniki niso nastali istočasno s cerkvijo. Bili so izpostavljeni strelam in potresom. Posebno v 17. in 18. stoletju so mnoge zvonike višali, mnoge kovinske kape pa pretopili in predelali za vojaške potrebe v raznih vojnah. Ko so zvonike obnavljali, so jih preuredili v starih, v starim podobnih ali pa v modernejših oblikah. Nekaj letnic pa se pojavi pri tipu zvonika s čebulnimi strehami v Bohinjskem kotu. Napisane so na stolpu pod streho, toda datirajo lahko zvonikovo kapo ali pa le novo kritje kape. V okolici Pivke je nekaj letnic vklesanih nad vhodom v stolp, na Primorskem pa v baročne preslice. Nekaj jih je znanih tudi v naši strokovni literaturi.

Že na začetku dela se srečujemo s problemom, kako imenovati posamezne člene zvonika in kako imenovati posamezne tipe. Ta problem zadeva vsak tip posebej. Večji poudarek sem namenila strehi zvonika, ki daje

obeležje pokrajinam, medtem ko se sam stolp zvonika spreminja z geografskim pojmom celina. Streha je pomembna predvsem v celinskem delu Slovenije, v primorskem delu pa je ravno obratno: stolp je lepo kamnoseško oblikovan, a na vrhu je le piramida. V strehah zvonikov se kažejo vse finese in najnaprednejša stopnja v oblikovanju, saj je to tisti del arhitekture, kjer se lahko vse to zaradi sorazmerne majhnosti in ne velikih stroškov upošteva tudi pri manjših cerkvah. Za naše umetnostne spomenike je predvsem značilno, da dajejo detajli obliko celoti, kar se lepo vidi tudi pri zvonikih, kjer daje vrhnja forma — streha — obeležje celotnemu stolpu, ki se sam v bistvu ni dosti spreminjal. Tako so lahko stolpi iz gotskega ali zgodnjebaročnega časa dobili poznobaročno kapo, ki je popolnoma spremenila njihov izraz (Kamnik, ž. c.; Cerknica itd.).

Pri strehah zvonikov ne smemo pozabiti na pomembnost materiala, iz katerega so zgrajeni, ker ta vpliva tudi na njihovo formo. Pločevinaste in bakrene strehe se oblikujejo v lahkotnejše oblike in so uporabne za dalj časa. V baroku imajo bakrene strehe predvsem pomembnejše cerkve. Poznamo pa tudi kritja s skriljem in s pobarvanimi škodlami, posebno v gozdnatih predelih Slovenije. Ko so bile strehe potrebne novega kritja, posebno v novejšem času, jih niso prekrili s prvotnim materialom — to velja za skodle, ampak so uporabljali predvsem pločevino, ki je trajnejša.

Nerazjasnjeno ostaja tudi vprašanje, kdo je delal načrte za zvonike, ali arhitekti ali krovci ali kdo drug, ali pa so morda za to obstajale celo kakšne delavnice. Tako je npr. osnutek za stolpa ljubljanske stolnice naredil Giulio Quaglio, ki je poslikal njen strop, ne pa Andrea Pozzo, ki naj bi bil njen glavni arhitekt.

Delo sem razdelila na dva dela. V prvem bom skušala podati splošen razvoj zvonikov na Slovenskem, drugi pa bo govoril o posameznih tipih zvonikov ali pa le o njihovih strehah. Za delitev na stolp in streho sem se odločila zato (to velja le za celinski del), ker sta oba dela vezana neorgansko, saj so zamenjavali strehe in jih lahko zamenjujejo še zdaj, ne da bi se s tem spremenil izraz stolpa. To pravilo velja nekako do srede 18. stoletja, ko se stolp organsko vključi v fasado in z njo zaživi, prav tako pa zaživi tudi streha, in za starejše zvonike ob fasadi ali vključene v fasado, ki so tudi skrbno obdelani (Kranj, ž. c.).

I. RAZVOJNI ORIS

V splošnem je mogoče reči, da razvojna slika zvonikov na Slovenskem ni enakomerna. Zaradi pomanjkanja gradiva za starejših pet stoletij, od 12. do konca 16. stoletja, je okrajšana za svoje temelje, zato pa se poudarek kaže predvsem na 17. in 18. stoletju, kjer lahko zasledujemo razvoj zvonikov na ohranjenih spomenikih v posameznih pokrajinah ali pa si pomagamo s starimi topografijami.¹

¹ V poštveh pridejo Merianova *Topographia* (Frankfurt 1642—1688), Valvasorjevi *Topographia ducatus Carnioliae modernae* (1679) in *Topographia archiducatus Carinthiae modernae* (1681) ter Vischerjeva *Topographia ducatus Stiriae* (Gradec 1681, z bakrorezi Antona Trosta).

Zvoniki se v romanski dobi² pojavijo na Slovenskem le pri posebnem tipu enoladijskih cerkva z vzhodnimi zvoniki. Časovno zajemajo drugo polovico 12. stoletja in 13. stoletje, razširjeni pa so predvsem na zahodnem Štajerskem. K nam je prišla ta oblika s Koroškega. Na vzhodno stran ladje je postavljen štirioglat zvonik, katerega pritličje je uporabljeno za prezbitერი. Stolp je čokat in toliko visok, da sega nad sleme cerkvene strehe, pokriva pa ga visoka piramida. Stolp nima podzidka in prav tako ni razdeljen z venčnimi zidci v nadstropja, ima pa line pod streho. Ohranjeni zvoniki, ki so bili kasneje predelani, predvsem povišani in pokriti z novimi strehami, so po Zadnikarjevih podatkih v Dravogradu, na Ravnah, v Sentilju pod Turjakom, v Legnu, v Laškem, pri sv. Mohorju na Kozjanskem, v Prevaljah, Slovenski Bistrici, Strmcu, Šmarju pri Jelšah, Smartnem na Pohorju, Veliki Nedelji, Vuzeu in Zrečah. Neohranjeni spomeniki tega tipa, ki so le dokumentirani, pa so bili v Braslovčah, Grajski vasi, Radečah pri Zidanem mostu, Šmarjeti na Dolenjskem in v Zidanem mostu. Izjemoma pa je dobila tudi cerkev sv. Trojice v Hrastovljah iz 12. ali 13. stoletja zvonik, ki je vsaj v spodnjem delu nastal istočasno kot cerkev. Kvadratni zvonik stoji ob severni strani zahodne fasadne stene, sega nad streho cerkve in je z venčnim zidcem, nad katerim so polkrožne line, oddaljen od nadstropja za zvonove. Vrh krasi navadna piramida.

Analogno z nemškimi vzori, ki so nastali že v času romanike, lahko postavimo pri nas zvonike, krite s sedlasto streho, vsaj v gotško dobo. Ti zvoniki v današnji Sloveniji niso več ohranjeni, zasledila pa sem jih v Vischerjevi ter Valvasorjevi topografiji, na Gajšnikovi risbi Zidanega mosta ter na risbi neznanega šlezjskega topografa.³ Iz dveh nasprotnih sten zvonika se poševno dvigujeta strehi, ki se združita v ravnem slemenju. Trikotnika nad ostalima dvema stranema, ki sta tako nastala, sta lahko pokrita s streho ali pa se zid zvonika nadaljuje do vrha slemena. V Vischerjevi in Valvasorjevi topografiji je mnogo takih streh na stolpih gradov (Fala, Fram, Slovenske Konjice, Hrastovec, Stopnik, Kunšperk, Sevnica, Cmurek, Nagovo, Troblje, Zvonek, Vitanje, Gombek, Kostel) ter na mestnih stolpih (Ptuj, Slovenska Bistrica), medtem ko jih imajo le nekateri cerkveni zvoniki (Kozje, Ormož, Negova, Škofja Loka in Pred-dvor), imela pa sta jih tudi zvonika cerkve v Zidanem mostu, kot je videti z Gajšnikove risbe, in v Lenartu v Slovenskih goricah, kakor ga je upodobil neznan šlezjski topograf 1712. leta. Vplive za ta tip cerkvenih zvonikov pa je treba gotovo iskati pri grajskih utrdbenih stolpih.

Se večji problem kot romanski zvoniki, ki jih je vsaj zbral in obdelal Zadnikar, čeprav se o originalnosti marsikaterega da še dvomiti, pa predstavljajo gotski zvoniki 14. in 15. stoletja. V tem času so jih dobile posebno župnijske cerkve, toda barokizacija 17. in 18. stoletja ter neogotika 19. stoletja nista prizanesli nobenemu pravemu zvoniku (tu mislimo na zvonik, ki sestoji iz stolpa in strehe). Pri tem seveda niti ni možno podati kakršnegakoli razvoja.

V gotiki je zvonik kot tudi cerkev že lahko obdan s talnim zidcem in ima celo opornike (Martjanci). Zvonica je lahko križnorebrasto obokana. S posameznimi venčnimi zidci je razdeljen na enaka nadstropja.

² Po M. Zadnikarju, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959.

³ Objavil E. Cevc, *Vedute slovenskih krajev iz začetka 18. stoletja*, Kronika VII (1959).

Sam vhod vanj ima šilasto zaključen portal, okna zvonika pa so prav tako šilasto zaključena ter včasih okrašena s krogovičjem (Ljutomer, Kranj, Koštabona). Vrh zvonika je gotovo pokrivala visoka piramida, vendar pa se ni ohranila nobena originalna streha.

Lega zvonikov glede na cerkveno stavbo je naloga zgodovine arhitekture, toda omenim naj, da so zvoniki že v tem času postavljeni ob različnih delih cerkva: lahko so delno vzdani vanje ali pa le prislonjeni k cerkvi, lahko pa stojijo tudi samostojno; taki so v Primorju in okolici Kamnika. Navadno pa je postavitve zvonika pri kaki pomembnejši cerkvi izzvala posnemanje okoliških cerkva (npr. samostojno stoječi zvonik župne cerkve v Kamniku, zvonik nad fasado velesovske samostanske cerkve ali pa stolpa ob fasadi Jakobove cerkve v Ljubljani).

Zgoraj sem opisala samo splošen gotški zvonik, kakršni so bili pri nas, a se ni nobeden ohranil. Najbolj ohranjen je zvonik kranjske župne cerkve, ki so ga začeli zidati po letu 1430⁴ (sl. 28). Zvonik le delno izstopa iz fasade cerkve. Obdan je s talnim zidcem in razdeljen v pet nadstropij. Robovi celotnega zvonika so poudarjeni s štirimi venčnimi zidci, pod katerimi je venec okrasnih gotških lokov. Zadnje nadstropje je dodano kasneje, kajti na Merianovi sliki Kranja iz okoli 1646. leta so nadstropja le štiri. Portal je stopničasto poglobljen ter šilasto zaključen, v timpanonu je relief s prizorom Oljske gore. V prvem nadstropju je šilasto zaključeno okno z gotskim krogovičjem. Vrh cerkve je bil renoviran v 19. stoletju, saj je pri Valvasorju in na risbi šlezjskega mojstra iz 1713. leta⁵ narisana visoka piramida, ki pa ni postavljena na osemstrani tambur kakor danes. Ta zvonik kranjske župne cerkve je eden najlepših gotških zvonikov, ki so se ohranili, in je bil tako skrbno oblikovan zaradi svoje lege, saj tvori pravzaprav fasado same cerkve.

Pomembnejši deli gotških zvonikov so se ohranili v Ljutomeru, Martjancih, v Koštaboni in drugod. Gotški zvonik stare ljubljanske stolnice je opisal Janez Veider.⁶ Nastal je v drugi polovici 14. stoletja in je stal pred fasado cerkve, tako da je tvoril s pritličjem vhodno lopo. Pritličje in prvo nadstropje sta bila štirioglata, nanju pa je bil postavljen dvonadstropni osmerokotni del. Streha zvonika je bila visoka osemstrana piramida. Ob vznožju piramide je bil zidni venec, okrašen s spakami za otekanje vode, v piramido pa se je zalamljalo osem okrasnih trikotniških čel s krogovičjem na vrhu. Okenski okviri zvonika so bili gotško zašiljeni ter okrašeni s krogovičjem.

Iz 14. in 15. stoletja se je ohranilo mnogo različnih tipov malih zvonikov, kot so nadstrešni stolpič jurklosterskega samostana, pomolni zvonik iz Lokve pri Divači iz leta 1426 (sl. 29), zvonik cerkve sv. Jakoba v Kopru (sl. 30), ki kaže vmesno stopnjo med pomolnim zvonikom in nadstrešnim stolpičem, ter nekaj zvonikov na preslico (Krestenica, Prilesje pri Plaveh, Naklo pri Škocjanu — sl. 31). Vsi ti tipi bolj ali manj kažejo določene gotške značilnosti. Omenim naj le, da so imeli nekateri zvoniki narisane okrasne gotške loke ali šivane robove, toda o poslikavi zvonikov bi bilo

⁴ Za gradbene faze cerkve gl. F. Stelè, *Gotске dvoranske cerkve v Sloveniji*, ZUZ XVIII (1938).

⁵ Gl. op. 3.

⁶ *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema*, Ljubljana 1947, str. 20 in dalje, sl. 4 (rekonstrukcija zunanjščine).

težko kaj reči — prav tako pa tudi o njihovi dataciji — zaradi nenehnih predelovanj. Tendencia poslikave pa je bila gotovo v nadomestitvi dražjega kamnoseškega okrasja.

Zvonikov iz 16. stoletja je ohranjenih le malo. V glavnem so bili sestavljeni iz štirioglatega stolpa, na katerem je bila streha v obliki piramide. Tak je zaniogradski zvonik iz 1521. leta,⁷ ki posnema po legi in po obliki hrastoveljskega, le da je v primeri z njim bolj vitek in višji. M. Marolt je opisal tudi zvonik cerkve v Govčah iz osemdesetih let 16. stoletja, ki sta ga sestavljala nizek stolp ter navadna piramida na vrhu.⁸ Zidava cerkve sv. Treh kraljev v Slovenskih goricah, ki so jo začeli graditi leta 1521, se je zavlekla še v sedemdeseta leta.⁹ Zvonik je dokaj visok, gotovo zaradi božjepotne pomembnosti cerkve. Z zidnimi venci je razdeljen v štiri neenaka nadstropja, vrh pa krasí navadna piramida. V Morskem pri Kanalu nadaljuje preslica cerkve sv. Ane tradicijo zvonikov te vrste v 15. stoletju, ki so nastali prav tako v bližini Kanala (Krestenica, Prilesje pri Plaveh).

V 17. stoletju so skoraj vse cerkve dobile zvonike. Moč cerkve se je po reformaciji morala pokazati tudi navzven. Če v prejšnjih stoletjih ni bilo mogoče ugotoviti nobenega razvoja in sem lahko našla le določene spomenike, ki so se stilno ujemali s splošnimi značilnostmi tistih dob, pa lahko vsaj na Primorskem pri zvonikih na preslico zasledujemo v tem stoletju določen razvoj. Vse 17. stoletje se da razdeliti na tri obdobja, kot ga je tudi Šumi v svoji knjigi o arhitekturi 17. stoletja,¹⁰ njegova periodizacija pa se ujema z mojimi ugotovitvami glede zvonikov. Prav tako se da Slovenijo razdeliti tudi na tri geografska področja, ki kažejo vsako svojo posebnost.

V prvem obdobju od leta 1600 do leta 1640 se pravzaprav vidi še nadaljevanje oblik iz prejšnjega stoletja. Na Kranjskem in na Štajerskem zvonik sestoji iz stolpa, ki je razdeljen na neenaka nadstropja, ter navadne piramidne strehe. Pomembna je bila graditev sv. Jakoba v Ljubljani z dvema stolpoma ob fasadi, ki je vplivala na kasnejše dvostolpne fasade ljubljanskih ter večidel podeželskih božjepotnih cerkva. Na Primorskem so prvič začeli postavljati zvonike, posnete po zvoniku beneškega sv. Marka (Piran, 1608?, sl. 40) ali pa po zvoniku oglejske bazilike (Podnanos, 1615, sl. 37, Goče ok. 1630), ki so uvod v serijo zvonikov istega tipa v 17. in 18. stoletju. V tem obdobju se pri zvonikih na preslico na kraško-primorskem področju da ugotoviti začetek baročnega razvoja. Na cerkvi med Postojno in Rakitnikom iz leta 1626 je preslica sestavljena iz stene, na kateri je preklada, na njej pa zidana stena z dvema linama za zvonova, med katerima je stebriček s konzolnim kapitelom. Streha je kamnita. Od starejših preslic se razlikuje po skrbnejši obdelavi in zidavi iz rezanih kamnov. Podobna je tudi v Baču pri Materiži iz 1636. leta. Istega leta pa je nastala preslica na cerkvi v Kosezah pri Ilirski Bistrici (sl. 32). Od fasade je oddeljena s preklado, na kateri je sezidana nova stena s preklado na vrhu. Nad to je malo ožja stena z dvema linama. Streha preslice

⁷ M. Zadnikar, *nav. delo*, str. 251.

⁸ *Dekanija Celje (II)*, str. 170 in dalje.

⁹ N. Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1966, str. 78.

¹⁰ *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1969.

se ne konča v trikotniški obliki, ampak je vrh ravno odrezan, tako da je na njem prostor še za večji in manjši kvader. Tu se začne streha prvokrat razgibavati in ravno razrahljanje strehe bo pomembno za nadaljnji razvoj preslic.

Drugo obdobje 17. stoletja med leti 1640—1670 je pravzaprav najbolj zanimivo. Za to dobo je značilna množica oblik, kar je tipično za prehodno obdobje, ko stare težnje še ne izumrejo, nove pa so šele v začetni fazi, obenem pa je tudi že točno začrtana pot v barok.

Okoli srede stoletja se pojavijo čebule kot prve baročne oblike streh pri nas, kar je vidno na sliki iz Gornjega gradu, ki je datirana okoli leta 1650.¹¹ Vsi zvoniki na tej sliki imajo piramidasto streho, razen Mozirja in Radmirja, ki imata čebuli. Tudi cerkvi v Škofji Loki na Merianovi risbi v *Topographii provinciarum austriacarum* iz leta 1649 imata dva nadstrešna stolpča s čebulastima strehama. Leta 1666 so povišali za zadnji dve nadstropji zvonik crngrobske cerkve. Ta je takrat dobila tudi mogočno streho čebulastno laternaste oblike, ki je najzgodnejši ohranjeni primer tega tipa. Prav tako bi v to obdobje lahko postavili tudi zvonik cerkve v Novi Štifti pri Ribnici. Cerkev je bila zgrajena med 1641. in 1671. letom.¹² Začetna streha, ki pokriva stolp, je usločena in dokaj visoka, na njej pa je vitka čebula s svetlobnico in z vrhom, ki je prav tako iz usločene strehe in čebulice. Prav tako je še nekaj čebulastih streh nastalo v tem času, drugače ne bi bilo toliko teh oblik v Valvasorjevi in Vischerjevi topografiji. Tako vemo, da jo je leta 1667 dobila tudi novomeška kapiteljska cerkev.¹³ Najprej je bil istega leta spremenjen stolp. Na stari četrstrostrani spodnji del so postavili ožji osemstrani stolp, tako da je pravzaprav posnemal gotski zvonik stare ljubljanske stolnice. Ta novomeški zvonik je bil za zgled drugim novo oblikovanim zvonikom na Dolenjskem.

Na kraško-primorskem svetu se nadaljuje razvoj preslic, ki je s šmarško iz 1667. leta dosegel že pravo baročno stopnjo. Če je imela koseška preslica na vrhu le prisekano streho, je postala hrušiška iz leta 1657 (sl. 33) širša in je dobila na vrhu še eno steno z lino in s tem postala bolj razgibana. 1662. ali 1663. leta je nastala zvončnica v Gabrčah. Tu se je streha na vrhu ter ob strani prelomila in se spremenila v zalomljene četrtkroge, ki v bistvu nimajo več funkcije strehe, temveč služijo le kot okras. Robovi preklad in četrtkrogov so poudarjeni. Gabrška preslica je zadnja stopnja pred pravo baročno preslico v Šmarju pri Sežani iz leta 1667 (sl. 34). Od drugih preslic se razlikuje po tem, da ima spodaj eno lino, zgoraj pa dve, torej ravno obratno kot druge, od gabrške pa jo ločita večja razgibanost in skrbnejša detajlna obdelava.

Za izjemne primere, ki so nastali v tej prehodni dobi, lahko štejemo streho zvonika v Lescah (sl. 49), če bi jo lahko datirali okoli leta 1655,¹⁴ ko je bila izvedena prva barokizacija cerkve, zvonik v Stanjelu na Krasu

¹¹ Slika v župnišču, nanjo je opozoril A. Stegenšek v Dekaniji Gornjegrajski (Maribor 1905).

¹² N. Šumi, *Pregled arhitekture XVI. in XVII. stoletja na Slovenskem*, ZUZ n. v. VII (1965), str. 27 in dalje.

¹³ J. Gregorič, *Stavbna zgodovina kapiteljske cerkve v Novem mestu*, Kronika slovenskih mest IV (1937).

¹⁴ N. Šumi, *Gorenjsko stavbarstvo v baročni dobi*, Gorenjska 1957—1958, str. 165 in dalje.

iz leta 1669, streho Marije na Pesku pri Olimlju ter streho župne cerkve v Zagorju pri Pilštanju leta 1666.¹⁵

V začetku stoletja so imeli zvoniki še vedno strehe v obliki nizkih piramid, ki so ostale najenostavnejša kritja zvonikov do danes. Proti sredi stoletja pa se piramide postopoma zvišujejo in njihov razvoj vodi v slepo ulico, kar lahko zasledujemo od sv. Roka v Šmarju pri Jelšah (cerkev iz 1655. do 1666. leta)¹⁶ do Marije na Pesku v Škalah pri Podčetrtku (sl. 45) in župne cerkve v Zagorju pri Pilštanju iz leta 1666, ko je piramida postala najvišja. Tako streho je imel tudi sv. Lovrenc pri Šmarju vse do leta 1939. Začetna streha pri zvoniku v Lescah je izjemna. Gre za nekakšno vmesno obliko med zvoncem in čebulo, ki je s prstanom ločena od manjše čebulice, na kateri je zvonec s čebulico, potegnjeno v zaključno piramido. Posebnost je začetna oblika, ki sta jo podedovali cerkev v Rodinah iz leta 1702 ter cerkev med Sp. Gorjami in Bledom. Del s čebulo pa kaže izvijanje čebule iz visoke predbaročne piramide.

Štanjelski zvonik je verjetno nekakšna deformacija oglejskega tipa. Stolp je razdeljen z venčnimi zidci v nadstropja, v zadnjem pa so line za zvonove. Tam, kjer bi moral stati osemstranični tambur, je valj, ki prehaja v deformiran stožčasti vrh. Tak »limonast« vrh ima tudi pičanjaska cerkev v Valvasorjevi topografiji.

Če smo v drugem obdobju govorili le o posameznih baročnih spomenikih, pa je Slovenijo v zadnjem obdobju 17. stoletja, to je od leta 1670 do 1700, preplavila množica baročnih oblik, od katerih pa so se le redke ohranile.

Na Primorskem so preslice doživele svojo baročno formo na Klancu pri Kozini (168?) in v Gradišću pri Materiji (1692). Nad predelo je zidana stena, na vrhu katere je spet predela. Nato sledi stena z dvema linama, ki sta lepo obdelani ter ojačeni ob drogovi za zvonove. Na vrhu je predela, pod njo pa venčni zidec. Dva usločena četrtekroga na straneh imata nekake izrastke ter ojačene robove, ki so še zobčasto okrašeni. Srednja ožja stena z eno lino je prav tako ojačena ob drogu za zvon, vrh pa krasita manjša četrtekroga, ki oblikovno posnemata spodnja dva, med njima pa je okrasna deformirana piramida. S tem se pravzaprav baročni razvoj preslic konča, kajti za obdobje nadaljnjih sto let ne poznam več nobenega pomembnejšega primera.

Čebule so bile v tem času posejane po vsej Kranjski ter Štajerski, kakor vidimo v Valvasorjevi in Vischerjevi topografiji, toda žal se je ohranila le ena, ki je bila upodobljena tudi v Valvasorju, in to na uršulinski cerkvi v Škofji Loki. Po Vischerju so bile čebule v Veliki Nedelji, Jarenskem dvoru, Mariboru, Radljah, Puščavi, na Ptujski gori, v Olimlju, Ptuj, Studenicah, Spodnji Polskavi in v Slovenski Bistrici, po Valvasorju pa v Ljubljani, Pleterjah, Novem mestu, Stični, Kamni gorici, Gornjem gradu in Škofji Loki. Kot je razvidno, so čebulasto kriti zvoniki nastopali skoraj v vseh večjih mestih in glavnih samostanskih cerkvah, posebno pa so bili razširjeni na Štajerskem. V osemdesetih letih je prišlo do spremembe v začetni strehi pri čebulastem tipu, ki je bila do tedaj usločena, kot se vidi pri Novi Štifti ter v Valvasorju. Tudi pri Vischerju imajo vse

¹⁵ J. Curk, *Topografsko gradivo VII*, Celje 1957, str. 120.

¹⁶ S. Vrišer, *Sv. Rok nad Šmarjem pri Jelšah*, Ljubljana 1970.

čebule začetno usločeno streho. Izjema je Jareninski dvor, ki je upodobljen dvakrat in je prvič brez dveh stolpov, potem pa z dvema, od katerih ima eden zvonasto streho s čebulo na vrhu. Leta 1669¹⁷ je nastala uršulinska cerkev v Škofji Loki, ki je tedaj dobila tudi svoj stolpič s čebulasto streho (sl. 47). Upodobljen je tudi v Valvasorjevi topografiji. Na zvonasti strehi stoji razlezena čebula z zaprto svetlobnico, zvoncem ter čebulico na vrhu. V osemdeseta leta štejem tudi čebulasti strehi zvonikov cerkve sv. Volbenka v Logu pri Poljanah,¹⁸ ki sta ohranjeni le na stari fotografiji. Na nizki zvonasti strehi je manjša čebula, ki se potegne v zaprto svetlobnico, na kateri je zvonec s čebulico. Približno tako obliko naj bi imela tudi streha zvonika v Bitnjem pri Bohinjski Bistrici (cerkev 1683),¹⁹ ki je bila morda prvotno narejena iz skodel in so jo kasneje pokrili s pločevino ter prav gotovo delno spremenili njeno obliko, vsaj kar zadeva del od čebule naprej.

V prvem obdobju novega stoletja (od leta 1700 do leta 1740)²⁰ opazujemo na Kranjskem in Stajerskem razvoj čebul. Italijanski vzori (ljubljska stolnica) ter graški (Grad v Prekmurju) niso bili organsko sprejeti že v tej dobi, pač pa so vplivali na zvonike v naslednjih desetletjih. Razvoj lahko zasledujemo v glavnem na Kranjskem zaradi ohranjenosti spomenikov, obenem pa se kaže tudi prvenstvo te dežele v uvajanju novih, naprednih form.

V začetku stoletja so začeli zidati ljubljansko stolnico po načrtih Andrea Pozza, medtem ko je zvonika zasnoval Giulio Quaglio. Narejena sta bila med 1704. in 1706 letom²¹ (sl. 51 in 52). Gre za zvonika oglejskega tipa s čebulasto streho na vrhu, ki je po svoji obliki zelo pomembna. Začenja se v rahlo usločeni črti, ki je zelo kratka in se nadaljuje v razlezeno in le delno prepasano čebulo, na kateri je zaprta svetlobnica in vrh iz usločene strehe in čebulice. Oblika razlezene čebule je ostala osamljena pravzaprav vse do štiridesetih let 18. stoletja (pojavi se le še na ljubljanskem sv. Petru kot posnetku stolnice), ko je šele postala pomembna pri oblikovanju novega zvonasto-volutastega tipa na Kranjskem. Po načrtu Domenica Rossija je bila leta 1714²² sezidana križevniška cerkev, ki ima osemstranični stolpič s čebulasto streho. Ta oblika strehe spominja na stolnično, le da je bolj prepasana.

Od dvajsetih let 18. stoletja pa lahko na Gorenjskem, posebno v Bohinjskem kotu, opazujemo razvoj čebul, ki so se zelo razširile in postale glavna oblikovna prvina zvonikove strehe še vse 18. stoletje. Nekatere so ohranile tudi prvotno skodlasto kritje. Leta 1726 je nastala streha zvonika v Stari Fužini, katere oblika je značilna za dvajseta in trideseta leta. Na usločeni nizki strehi stoji zelo razlezena in prepasana čebula z zaprto svetlobnico, usločeno streho ter razlezeno čebulico na vrhu. Nekako v tem

¹⁷ N. Šumi, *Pregled cerkvenega baročnega stavbarstva v loškem območju*, Loški razgledi IV (1957).

¹⁸ N. Šumi, *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 1969, str. 89.

¹⁹ N. Šumi, v *Gorenjskem stavbarstvu*.

²⁰ Tudi periodizacija 18. stoletja sledi Šumijevim ugotovitvam o baročni arhitekturi (v *Ars Sloveniae*, knjiga 3, Ljubljana 1969).

²¹ Baročni ljubljanski stolnici je posvečena diplomska naloga F. Zalarja (*Ljubljanska stolnica*, Ljubljana 1968), tipkopis v oddelku za umetnostno zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani.

²² N. Šumi, *Ljubljanska baročna arhitektura*, Ljubljana 1961, str. 18 in dalje.

času je verjetno nastala tudi bodeška čebula. Prehodno fazo v štirideseta leta pomeni streha v Mevkužu iz leta 1739, ki ima spet zvonasto streho in razlezeno čebulo, katere vrhnji del se podaljšuje k svetlobnici. Vrh prav tako krasi zvonasta strešica s potegnjeno čebulico.

Edinstven primer za to prvo obdobje predstavlja zvonik Marijine cerkve v Gradu v Prekmurju, delo avstrijskega mojstra. Datirajo ga v pozna dvajseta leta 18. stoletja.²³ Tako skrbno oblikovanega stolpa ter postavitve ur pod streho zvonika, da se mora ta polkrožno usločiti, ne najdemo nikjer drugje v Sloveniji vse do srede stoletja. Sama streha je zvonasto-čebulaste oblike s širokim prstanom na mestu, kjer bi morala biti svetlobnica, ter s piramidnim vrhom.

V drugem obdobju, ki zajema čas od leta 1740 do leta 1760, doživi barok tudi pri zvonikih svoj višek. Tedaj ne smemo več govoriti le o oblikovanju strehe, temveč tudi o stolpu ali pa pri skromnejših primerih vsaj o oblikovanju nadstropja za zvonove. Zvonik oziroma zvoniki so se organsko vključili v fasado in zaživeli z njo tudi v tem času in skoraj gotovo je, da jih je oblikoval arhitekt cerkve. Pri strehah zvonikov je prišlo do spremembe, ko so se na Štajerskem in Kranjskem iz edine baročne forme — čebule — razvili novi tipi.

Z zvoniki v osrednjem delu Slovenije so nastala najpomembnejša preoblikovanja, ki so pomembna tudi za ostale pokrajine. Pri zvonikih ljubljanske stolnice smo že govorili o razlezeni in ne preveč prepasani čebuli, ki bi se lahko kmalu razlezla v zvonec, toda to se je zgodilo šele v tridesetih ali štiridesetih letih pri Rožnovski cerkvi v Kranju. Njen celotni stolp so oblikovno predelali po ljubljanskih zgledih, z osmerostraničnim tamburjem na vrhu, toda streha je že naprednejša zvonasta forma z odprto svetlobnico ter zvonce na vrhu. Proti sredi stoletja pa je bil verjetno predelan zvonik cerkve sv. Uršule v Srednjih Bitnjah (sl. 54), ki je pravzaprav posnetek kranjskega zvonika, le da ima namesto odprte svetlobnice že nakazane volute. Od te oblike pa je le korak do zvonastovolutaste strehe, ki je po sredi stoletja preplavila posebno Kranjsko. Edini zvonik z zvonasto-volutasto streho iz petdesetih let 18. stoletja je zvonik samostanske cerkve v Stični (sl. 55), ki je tudi datiran (1751), medtem ko so vsi drugi, za katere vem datume, iz kasnejših let.

Veslovska cerkev je dobila po sredi stoletja zvonik, sezidan nad fasado, za kar bi lahko poiskali vzrok v tem, da so se zaradi samostanskih pravil pri vseh dotedanjih samostanskih cerkvah uveljavljali tipi malih zvonikov. Ta postavitve zvonika pa je v drugi polovici stoletja vplivala na celo vrsto drugih, posebno na Gorenjskem (Naklo, Cerklje, Zasip pri Bledu, Duplje), v okolici Ljubljane (Rožnik, Ježica) in tudi na Dolenjskem (cerkev sv. Duha v Krškem). V teh primerih je zvonik sezidan na pomembnem mestu in je zato tudi vedno lepo izdelan ter je organsko vključen v fasado, s katero zaživi. Že v dvajsetih letih sta bila na Dolenjskem postavljena ogelno ob fasado cerkve sv. Frančiška Ksaverija na Veseli gori pri Šentrupertu, pri čemer leta 1723,²⁴ dva stolpa, ki sta izzvala nekakšno gibanje celotne fasade. Od srede stoletja pa se postavitve dveh zvonikov ob razgibano fasado nadaljuje posebno pri božjepotnih cerkvah (Kronska

²³ N. Šumi, *Baročna arhitektura (Ars Sloveniae)*, str. LXIII.

²⁴ Isti, *Ljubljanska baročna arhitektura*, str. 65.

gora, Gora Oljka, Sladka gora, Tunjice), kjer gre za enako pomembnost obdelave ter za organsko vključitev v fasado, kot smo ju videli že pri prej omenjeni samostanski cerkvi v Velesovem.

Na Gorenjskem pa se nadaljuje razvoj čebul. Že 1738. leta²⁵ se je s streho zvonika sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru uveljavil čebulasti tip, značilen za štirideseta leta. Na dokaj visokem zvoncu je manjša in ne več razlezena, temveč okrogla čebula, ki je s prstanom oddeljena od spodnjega zvonca. V tridesetih letih se je spet uveljavila odprta svetlobnica, zato se zaradi lažjega vrhnjega dela, ki zdaj manj pritiska, čebula ne razleže več toliko. Podobne oblike najdemo v Mostah pri Žirovnici in pri sv. Ožboltu na Jezerskem. Sredi stoletja pa so v Bohinjskem kotu, tako kot drugje po Sloveniji, zamenjale odprto svetlobnico nakazane volute, medtem ko je spodnji čebulasti del ostal isti (Jereka). Obenem so tudi pričeli postavljati uro pod streho zvonika, da se je morala ta polkrožno izbočiti (Srednja vas v Bohinju). Leta 1756 je naredil Marko Mayer božjepotno podobico radovljiškega sv. Petra, ki je imel tedaj čebulasto streho, toda predel, kjer je svetlobnica, je nejasno narisano. Fotografija iz okoli leta 1900 pa nam kaže čebulasto-volutasti tip; torej so se volute v petdesetih letih utrdile tudi na Gorenjskem, o čemer priča tudi zvonik velesovske samostanske cerkve.

Kakor strehe zvonika cerkve sv. Uršule v Bitnjah ali cerkve v Srednji vasi v Bohinju ima tudi čebulasta streha zvonika petrovške cerkve iz srede stoletja že nakazane volute. Zakoreninjenost čebule ter atektonika štajerske umetnosti nista mogla prenesti le navadne zvonasto-volutaste strehe, ki je bila značilna za Kranjsko, temveč se je uveljavil poseben čebulasto-volutasti tip, ki v bistvu kaže kopičenje elementov enega nad drugim, kot je vidno že pri čebulasto-laternasti strehi sladkogorskih zvonikov iz srede stoletja. Cerkev na Sladki gori je bila zgrajena med 1744. in 1754. letom.²⁶ Forma čebulasto-laternaste strehe je za ta čas zastarela, toda ravno v razgibanosti, v zalomljenem spodnjem delu (zvoncu) in v pomembnosti ne samo čebule, temveč tudi zgornjega dela, s čimer se kaže postavljanje elementov enega nad drugim, pa se že vidi značilnost štajerske arhitekture v obdobju po sredi stoletja.

Štajerski čebulasto-volutasti tip se razlikuje od gorenjskega. Na Gorenjskem je čebula ostala najpomembnejši faktor pri strehi in se je pod težo volut, ker so te majhne, samo razlezla. Na Štajerskem pa se je čebula sploščila in deformirala; na njej so velike volute s streho in čebulico, ki se lahko proti vrhu večkrat odebeli. Tak tip poznamo iz srede stoletja pri cerkvi na Gori Oljki, ki pa je bila nekajkrat obnovljena.

Barokizacija je tedaj zajela tudi Primorsko. Na področjih, ki so bliže celinskemu delu, kot sta Cerknica in Stari trg pri Ložu, so postavili na oglejski zvonik namesto vrhnje piramide kar čebulasto-laternasto streho. V štirideseta leta spada predelava zvonika v Cerknici. Zvonik je v Valvasorjevi topografiji še tipično oglejski, s čebulasto streho pa se je oblikovno zelo približal tipu ljubljanske stolnice. Nekaj let kasneje, toda še vedno v štiridesetih letih, so predelali tudi oglejski zvonik v Starem trgu pri Ložu, ki je dobil streho iz zvonca, male čebule in zaprte svetlobnice z

²⁵ Ks. Rozman, *Janezova cerkev ob Bohinjskem jezeru*, Ljubljana 1962.

²⁶ S. Vrišer, *Sladka gora*, Ljubljana 1970.

zvoncem in čebulico. Na Vipavskem pa se za to področje preveč razgibana čebulasto-laternasta streha zvonikov ni mogla uveljaviti; tamkajšnji oglejski stolpi so dobili zvonasto streho, ki je s prstanom oddeljena od manjše, vrhnje čebulice. Take zvonike najdemo v Vipavi, Ajdovščini, Vrtovinu in Velikih Žabljah (leta 1770).

Morda bi bilo tu potrebno omeniti tudi zvonike v slavinski župniji. Ti zvoniki so nastali v 17. in 18. stoletju in jih odlikuje skrbna obdelava (Pivka, Koče): z venčnimi zidci so razdeljeni v nadstropja, krasi jih šivan rob, okviri oken in vrat pa so lepo izklesani. Pod streho teče konzolni venec, toda originalni strehi sta ohranjeni le v Matenji vasi in na Rakitniku. Zvonik v Matenji vasi krasi isti tip strehe, kot ga najdemo na Vipavskem, le da je čebula malo bolj poudarjena, kar pa se na Rakitniku še stopnjuje.

Za zadnje obdobje 18. stoletja je značilno, da vsaka pokrajina obdrži oblike, ki jih je sprejela sredi stoletja. Proti koncu stoletja pa te oblike otrdijo in ne vidimo več pravega baročnega gibanja. Podobno kot so se začeli na Štajerskem elementi že sredi stoletja kopičiti eden nad drugim, se je to pojavilo zdaj tudi na Kranjskem. Tu se je v drugi polovici 18. stoletja razširila zvonasto-volutasta oblika strehe zvonikov, ki je izpodrinila čebulo, čebulasto-volutasta oblika pa se je ohranila na Štajerskem ter na perifernih delih Kranjske (Gorenjska, Dolenjska), kjer je bila tradicija čebul zelo močna. V tem se kaže tudi značilnost naših pokrajin: na eni strani sta atektonska Štajerska in Kranjska, ki je bližje tektoniki, na drugi strani pa nekateri zaostali predeli (npr. Bohinjski kot), ki določeno formo razvijajo v nedogled, medtem ko so se drugje že pojavile nove oblike.

Lahko rečemo, da so na osrednjem delu Kranjske kriti z zvonasto-volutasto obliko vsi zvoniki, ki so dobili strehe po sredi stoletja, in da se ta oblika kritja nadaljuje v glavnem do srede 19. stoletja. Ohranjenih je ogromno primerov tega tipa, datiranih pa je zelo malo. Zvonika cerkve v Tunjicah, nastale med leti 1761 in 1766,²⁷ sta krita z zvonasto-volutasto streho. Zvonec se nad prostorom za uro polkrožno vboči. Na ozkem pasu so volute, na vrhu pa je usločena strešica, ki se nadaljuje v zaključno čebulico. Zvonik cerkve v Naklem je nastal 1761. leta, po požaru 1843. leta pa je bil razen vrha obnovljen v stari obliki. Nadstropje za zvonove je lepo oblikovano, streha pa je zvonasto-volutasta. Cerkev v Cerkljah na Gorenjskem iz 1783. leta²⁸ ima zvonik nad fasado. Pod streho, ki se nad urami polkrožno izboči, teče močno poudarjen zidni venec. Zvonec je dokaj visok, na njem pa so vitke volute, stehica in čebula. Taka oblika strehe se pojavi še pri drugih cerkvah v okolici Cerklj (npr. Grad iz 19. stoletja itd.) in jo ima tudi samostojno stoječi zvonik kamniške župne cerkve. Njegova streha je iz leta 1788.

Iz časa med leti 1750 in 1790 bi bilo treba poznati več datiranih streh, da bi lahko opazili spremembe v višini zvonca in vitkosti volut in da bi lahko ugotovili, ali so te razlike nastale zaradi razvoja ali pa so krajevno pogojene. Morda pa glavnega problema ne smemo več iskati v strehi zvonika, ampak v njegovem zadnjem nadstropju in posebno v obdelavi venčnega zidca pod streho.

²⁷ F. Stele, *Politični okraj Kamnik*, Ljubljana 1929, str. 134 in dalje.

²⁸ N. Šumi, *Gorenjsko stavbarstvo*.

V devetdesetih letih forma zvonca in volut strehe otrdi, razgibanost pa se ustvari s postavljanjem vazic na različne dele strehe ter z večkratno odebelitvijo vrhnjega dela strehe. Take oblike so se ohranile do srede 19. stoletja. Najlepši primeri so na cerkvi sv. Jakoba v Kostanjevici na Dolenjskem, na cerkvi sv. Jerneja v Ljubljani (sl. 56), na Rožniku, v Spodnjih Dupljah in drugod. Pojavil pa se je tudi poseben tip kritja cerkvenih stolpov, sestavljen iz zvonasto-volutaste oblike, na katerem je še ena manjša voluta z dvakratnim ali trikratnim čebulastim zaključkom. Tako dvojno volutasto streho je dobila cerkev v Šentvidu pri Ljubljani, zgrajena leta 1794 (sl. 57), in cerkev v Št. Vidu pri Stični, obnovljena 1795. leta. Prav taka razgibanost, ki ni nastala zaradi forme, temveč zaradi okrasja, je opazna tudi na Primorskem, na preslici v Hrpelju iz 1792. leta. Postavljanje vazic se je ob koncu stoletja uveljavilo tudi pri zvonikih oglejskega tipa (Sežana — leta 1794).

Na Gorenjskem so se poleg zvonasto-volutastega tipa obdržale tudi čebule v čebulasto-volutasti obliki, kar nam kaže njihovo zakoreninjenost. Tako obliko ima sv. Ana na Ljubelju. Streha je ohranila škodlasto kritje. Začenja se z zvoncem, nad katerim je tesno prepasana in razlezena čebula z zaprto svetlobnico, ki ima ob straneh le okrasne lesene volute, vrh pa je iz zvonca in čebulice. Značilno za gorenjski čebulasto-volutasti tip je predvsem to, da čebula ne izgubi svoje pomembnosti in so volute le namesto svetlobnice, kar se vidi tudi pri Nemškem Rovtu. V Bohinjskem kotu se je razvoj čebul, ki ga zasledujemo od osemdesetih let 17. stoletja, sklenil konec 18. stoletja s cerkvijo sv. Jakoba v Koprivniku, začeto 1793. in posvečeno 1798. leta.²⁹ Tu se je zvonec oddelil s prstanom od čebule, ki se z gornjim delom visoko dvigne in se konča le pri zaključni čebulici.

Na Štajerskem pa je sredi 18. stoletja nakazala pot za drugo polovico stoletja Gora Oljka s čebulasto-volutastim tipom strehe. Najlepši primer tega tipa je braslovški zvonik, ki je dobil streho v sedemdesetih letih v času barokizacije cerkve.³⁰ Tudi sam stolp je skrbno obdelan, posebno nadstropje za zvonove. Streha je sestavljena iz visokega zvonca, ki se nad uro polkrožno vzboči, ta obok pa se na vsaki strani zalomi. Na zvoncu je zelo potlačena in deformirana čebula, na njej so visoke volute z usločeno strešico, ki ima spodaj na štirih krajih zarezane trikotnike, na vrhu pa je čebulica, katere konica se dvakrat odebeli. Tukaj resnično vidimo nizanje enakovrednih elementov enega nad drugim. Predelava zvonika polzelske sv. Marjete, prav tako iz sedemdesetih let, ni mogla biti tako dovršena kot v Braslovčah, ker je stolp prečokat in se je zato začetna zvonasta streha bolj razlezla. Na njej si sledijo potlačena čebula in volute v isti velikosti, na vrhu pa je čebulasti zaključek. Ptujski mestni stolp je na risbi neznanega šlezjskega mojstra iz 1713. leta³¹ že imel čebulasto-laternasto streho, današnja, ki jo je dobil 1792. leta,³² pa gotovo delno spominja na staro, saj bi imel drugače začetno zvonasto streho in tudi volute bi bile večje in bi pritiskale na čebulo, ki bi se bolj deformirala. Toda s svojo otrdelo obliko in s tem, da se elementi več ne zlivajo eden v drugega, je tipičen primer za konec stoletja.

²⁹ Prav tam.

³⁰ J. Curk, *Topografsko gradivo II*, Celje, str. 1 in dalje.

³¹ E. Cevc, *Vedute*...

³² I. in J. Curk, *Ptuj*, Ljubljana 1965.

II. POPIS TIPOV

1. Štajersko-koroška visoka piramida

V goratih predelih posebno Koroške in Štajerske lahko govorimo za vsa obdobja (razen morda za romaniko) o posebno visoki piramidi, ki se je ohranila tu zaradi vremenskih razmer. Nekateri so ji dali ime tudi pohorska piramida, ker jih je na Pohorju največ ohranjenih. Vsaka stran stolpa se na vrhu trikotniško zaključí, streha pa se začne med trikotniki rahlo usločeno dvigati, da se na vrhu nadaljuje v visoko osemstranično piramido. Te strehe so prikazane v Vischerjevi topografiji, ne poznam pa datacij zanje. Po Vischerju so bile take strehe zvonikov v Framu, pri Jareninskem dvoru, v Dobrni, Šoštanju, Vitanju, Slovenski Bistrici, Slovenj Gradcu in Velenju. Najlepši primeri so danes ohranjeni v Lešah, pri sv. Bricu v Vodemli, pri sv. Boštjanu ob Dravi, v St. Janžu na Vinski gori (sl. 46), v Bevčah, Trbonjah, v Breznem in v Ribnici na Pohorju.

2. Čebule

Za zgodnjebaročni tip strehe se je že uveljavilo enotno ime čebulasti tip. Kot moremo zaslediti po slikovnih virih, se je pri nas pojavil kot prva baročna forma kritja cerkvenih stolpov sredi 17. stoletja. Prvi naslikani čebuli sta na sliki v Gornjem gradu, ki jo datirajo okoli 1650. leta. Na njej imajo vsi zvoniki piramidasto streho, le pri Mozirju in Gornjem gradu, sta narisani nad stolpom čebuli, seveda nerazločno, vendar že govorita o tedanjem obstoju te oblike na Slovenskem. Prav tako najdemo čebulasto streho, kot je bilo omenjeno, na Škofji Loki v Merianu (1649).

V Vischerjevi topografiji je Jareninski dvor prvič upodobljen brez stolpov, drugič pa sta mu dva dozidana; tisti zadaj morda sodi h kapelici in je edini stolp v vsej topografiji, ki ima zvonasto streho, na kateri sedi čebula, medtem ko imajo vse druge čebule pri Vischerju kot tudi pri Valvasorju usločene strehe. Tako naj bi prišlo do prehoda iz usločene strehe v zvonasto nekako konec sedemdesetih let ali v začetku osemdesetih let 17. stoletja, za kar govorita tudi stara fotografija sv. Volbenka v Logu pri Poljanah,¹ ki je tudi že imel zvonasto streho in je datiran v osemdeseta leta, ter streha stolpiča uršulinske cerkve v Škofji Loki (cerkev je iz 1669. leta).²

Iz teh dveh topografij se da sklepati tudi o razširjenosti čebul na Štajerskem in Kranjskem in ugotavljati, katere cerkve in gradovi so tedaj že imeli te oblike, kajti iz časa med leti 1650 in 1700 sta se ohranili le čebula na stolpiču nunske cerkve v Škofji Loki ter čebula v Novi Štifti, vse druge cerkve, ki so takrat poznale ta tip kritja zvonikov, pa so ga zamenjale z drugim. Vidi se, da je bilo na Štajerskem več primerov čebulastega tipa kakor na Kranjskem — tako na cerkvenih zvonikih kot na stolpih gradov — in z gotovostjo lahko trdimo, da je bil ta tip prinesen k nam z avstrijskega ozemlja. To nam potrjuje tudi pregled Merianove

¹ N. Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, sl. 49.

² Isti v *Loških razgledih IV* (1957).

topografije iz 1646. leta, kjer vidimo na današnjem avstrijskem ozemlju podobno razširjenost čebul kot približno 40 let pozneje v Vischerjevi topografiji.

V obdobju od 1700. do 1750. leta je ohranjenih več datiranih čebul, posebno na Gorenjskem, tako da tu njihovega razvoja ni pretežno pokazati. V čebulasto-volutasti obliki pa se je ta tip ohranil tudi v drugi polovici 18. stoletja.

Različni tipi čebul pri nas se dajo poimenovati z imeni, ki jih označujejo bolj opisno: a) čebulasto-laternasti tip, b) čebulasto-volutasti tip, c) čebulasto-korenasti tip, d) čebula brez laterne. Najvažnejšo vlogo ima seveda čebulasto-laternasti tip, iz katerega se razvije tudi poznobaročna čebulasto-volutasta streha. Strehe v obliki čebul brez laterne, tj. zadnji najpreprostejši tipi, se niso ohranili. Mnogo pa jih je v Valvasorju in Vischerju. Sestavljene so iz začetne usločene strehe, na kateri sedi čebula. Ker so bile čebule pravzaprav edini baročni način kritja cerkvenih stolpov na Slovenskem približno celih sto let od okoli 1650. do 1750. leta, so se razširile po vseh slovenskih pokrajinah razen na Primorskem, kjer se zaradi tamkajšnje tektonike ni mogla uveljaviti tako razgibana streha.

2 a. Čebulasto-laternasti tip

Najstarejša ohranjena čebulasto-laternasta streha je na mogočnem stolpu crngrobske cerkve (sl. 48). Datirana je z dozidavo vrhnjih dveh nadstropij v 1666. leto. Verjetno rahlo mlajša je čebulasto-laternasta streha zvonika v Novi Štifti, nastala med 1641. in 1671. letom. Streha ima višinski poudarek, mogoče zaradi tega, ker je njena forma uvožena in ker je že od vsega začetka narejena iz kovine. Začenja se v usločeni, dokaj visoki formi, na kateri je vitka čebula s svetlobnico in usločeno streho s čebulico.

Pri stari strehi zvonika cerkve sv. Volbenka v Logu pri Poljanah, ohranjeni na fotografiji, se je prvič pojavila začetna zvonasta streha namesto usločena. Kakor sem že omenila, je prišlo do te spremembe konec sedemdesetih ali v začetku osemdesetih let 17. stoletja. Teža čebule je dobila oporo v zvonasti obliki, ki je postala višja, na njej pa sedi manjša čebula z nakazano svetlobnico, zvoncem in čebulico. Isto obliko ima tudi ohranjena streha zvonika v Bitnjah pri Bohinjski Bistrici (cerkev je iz 1683. leta). Gotovo je bila prvotno iz skodel in so ji spremenili vrhnji del, ko so jo prekrili s pločevino, medtem ko je spodnja oblika zvonca in čebule ostala ista. Po Valvasorju so čebulasto-laternaste strehe imele cerkve v Ljubljani, Škofji Loki, Pleterjah, Novem mestu, Stični in Kamni gorici, po Vischerju pa v Veliki Nedelji, Mariboru, Radljah, v Puščavi, na Ptujski gori, v Studenicah in v Ilirski Bistrici. Iz tega je razvidno, da so imela skoraj vsa glavna štajerska in kranjska mesta, samostani in božjepotne cerkve, ki so jih zgradili na novo, čebulasto-laternasto streho zvonikov. Ta forma pa se je do tedaj razbohotila vendarle bolj na Štajerskem kakor na Kranjskem.

Edina ohranjena čebula, ki jo prikazuje tudi Valvasorjeva topografija, je na stolpiču uršulinske cerkve v Škofji Loki iz 1669. leta (sl. 47), medtem ko se od Vischerjevih ni ohranila niti ena. Podobno kot pri sv. Volbenku v Logu ima tudi ta stolpič na zvoncu razlezeno čebulo z zaprto svetlobnico in zaključkom iz zvonca in čebulice.

V času barokizacije samostanske cerkve v Bistri konec 17. stoletja je dobil nadstrešni stolpič baročno čebulo, ki je v Valvasorjevi topografiji še ni imel, na oljni sliki neznanega slikarja iz 1724. leta³ pa se vidi lepo oblikovana streha iz zvonca, razlezene čebule, svetlobnice in z vrhom iz majhnega zvonca in čebulice, ki se poteguje v špičast zaključek. Taka oblika je značilna za zadnja desetletja 17. stoletja. Iz začetka 18. stoletja je ohranjena čebula iz Rodin na Gorenjskem (cerkev je iz leta 1702). Za deformirano zvonasto začetno streho je treba iskati zgled v Lescah (sl. 49), kjer je prvič pri čebulastem tipu postavljena ura pod streho zvonca, tako da se mora ta polkrožno zalomiti, kar je opazno tudi pri rodinski cerkvi. V dvajsetih letih 18. stoletja se je pojavila taka postavitev ur tudi pri cerkvi v Gradu v Prekmurju, to pa so pravzaprav izjemni primeri vse do srede 18. stoletja. Čebula pri rodinski cerkvi je razlezena, na njej je odprta svetlobnica z zvoncem in čebulico na vrhu. Iz začetka stoletja je ohranjena tudi čebula župne cerkve v Sorici.

Giulio Quaglio je naredil načrt za zvonika ljubljanske stolnice, ki so ju začeli zidati 1704. leta in so ju dokončali leta 1706. Že tu bi rada opozorila na streho, ki se začne v rahlo usločeni formi in takoj preide v zelo razpuščeno, razlezeno čebulo, ki je edina taka v Sloveniji, če izvzamemo sv. Petra v Ljubljani, ki pravzaprav posnema stolnična zvonika. Ta čebula bi se najlaže razlezla v zvonasto formo, toda zakoreninjenost te oblike čbul na Kranjskem ji je ustavila razvoj, ki se je nadaljeval šele pri kranjski roženvenski cerkvi in pri sv. Uršuli v Bitnjah, za dobrih 30 let. Stolpič križevniške cerkve v Ljubljani iz leta 1714 s svojo rahlo usločeno streho, na kateri je na tesno prepasana čebula, spominja na ljubljansko stolnico. Obe strehi imata tudi zaprti svetlobnici.

Z risb neznanega šlezjskega mojstra, ki se je mudil pri nas v letih 1712, 1713 in 1714 in je upodobil predvsem nekaj naših štajerskih krajev,⁴ lahko ugotovimo vrsto novih čbul na Slovenskem. Na skici Maribora so dobili minoriti in kapucini čebulasto-laternasto streho. Ptujski mestni stolp, ki je bil še pri Vischerju krit s sedlasto streho, je dobil okoli leta 1700 čebulasto kapo. Celje ima tudi že baročno čebulasto-laternasto krite strehe zvonikov. (Novi Klošter je dobil tudi čebulasto-laternasto streho, ki ga ima šlezjski mojster pri Žalcu, barokiziran okoli leta 1690.) Baročno formo strehe ima tudi Trata pri Velesovem in prav tako proštijaska cerkev v Dravogradu.

Nadaljnji razvoj čbul lahko zasledujemo predvsem na Gorenjskem, kjer so se čebule zelo zakoreninile in kjer je ohranjeno tudi prvotno skodlasto kritje — zanje je znanih celo nekaj letnic. V dvajsetih letih so svetlobnice še vedno zaprte in imamo morda ravno zaradi tega, ker zaprte svetlobnice močnejše pritiskajo na čebulo, v prvih treh desetletjih 18. stoletja bolj potlačene čebule, kar velja tudi za Staro Fužino, ki je datirana z letnico 1726. Sama začetna streha, ki izhaja iz stolpa, je usločena. Morda bi lahko v to dobo dvajsetih in tridesetih let prištevali tudi Bodešče, ki po formi spominjajo na Staro Fužino. Prehod v štirideseta leta pomeni streha mevkuzkega zvonika iz 1739. leta. Začetna streha je

³ Objavil M. Zadnikar, *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*, Ljubljana 1972, str. 297.

⁴ Gl. spredaj op. 3.

spet zvonasta, na njej pa je potlačena čebula, ki se z zgornjim delom dvigne proti svetlobnici.

Leta 1738⁵ je nastala čebulasta kapa zvonika cerkve sv. Janeza ob Bohinjskem jezeru, ki je značilna za štirideseta leta. Začetna streha je spet visoka in zvonasta ter oddeljena od čebule z nekakšnim pasom. Na njej je manjša, bolj okrogla čebula, ki ni več tako razlezena, saj je svetlobnica odprta in je torej zgornji del nad čebulo lažji, zato nanjo več toliko ne pritiska, da bi se mogla razlesti. Čeprav je datirana samo ta streha, lahko uvrstim v štirideseta leta tudi strehe cerkvenih zvonikov v Zadnji vasi nad Tržičem, v Lomu nad Tržičem, v Mostah pri Žirovnici, pri sv. Ožboltu na Jezerskem ter v Butajnovi in Velični vasi na Dolenjskem. V Slovenskih goricah je bila po letu 1736⁶ prenovljena cerkev sv. Trojice. Strehe njenih zvonikov so usločeno potegnjene do zelo sploščenih čebul, na katerih so odprte svetlobnice, na njih pa so zvonci in čebulice. Sredi 18. stoletja so znova nastopile spremembe, ko so se namesto navadne odprte svetlobnice najprej pojavile nakazane volute v Jereki, Srednji vasi v Bohinju in pri cerkvi Matere božje v Petrovčah. Čebula se je začela rahlo razlezovati, kar je tukaj na prehodu le delno zaznavno, a se je v drugi polovici 18. stoletja spet potlačila, tako pri čebulasto-laternastem kot tudi pri čebulasto-volutastem tipu. Pri grobem datiranju nam lahko pomaga tudi namestitvev ure pod streho zvonika, kadar se ta nad uro v polkrogu usloči. To se je zgodilo, razen pri redkih izjemah, v začetku petdesetih let 18. stoletja, kar se vidi pri zvoniku samostanske cerkve v Stični iz 1751. leta (sl. 55), v Srednji vasi v Bohinju, v Petrovčah in drugod.

Med leti 1744 in 1754⁷ je nastala cerkev na Sladki gori, ki ima na zvonikih najbolj razgibano čebulasto-laternasto streho. Streha se usločeno dviga in se zalomi v nizek zvonec, na katerem je pas, na njem je pa razlezena čebula, ki se konča v zaprti laterni. Na laterni je zvonec, ki je na robu štirikrat trikotniško zalomljen, na njem pa je zopet razlezena čebula, ki se nadaljuje v dvakrat odebeljeno konico. V tem času se je v Sloveniji začela pojavljati zalomljena forma zvoncev, zaprta svetlobnica pa ni bila več v modi. Celotna streha deluje zelo lahkotno in ima višinski akcent. V drugi polovici 18. stoletja naj bi nastala tudi nedatirana streha zvonika cerkve sv. Lenarta v Slovenskih goricah. Tu je streha zaradi ure izbočena, proti razlezeni čebuli pa se vbočeno dviga. Na čebuli je odprta laterna, nad njo pa je tudi razgiban zvonec s čebulico. Leta 1777 so postavili zvonik cerkve sv. Duha pri Škofji Loki. Njegova streha se razlikuje od prejšnjih dveh: začenja se z visokim zvoncem, ki je oddeljen od dokaj okrogle čebule s širokim pasom, zaključujejo pa jo zaprta svetlobnica, zvonec in čebulica. Tudi za to streho sta značilna lahkotnost in višinski akcent.

V tej zvezi ostane še odprto vprašanje nekaterih pločevinastih čebul na Gorenjskem in Štajerskem, ki so bile morda prvotno krite s škodlami in so imele drugačno formo, kot jo imajo danes, ali pa so sploh nastale v 19. stoletju (Mojstrana, Mošnje, Sp. Gorje, Marija Gradec, Babna gora in drugod).

⁵ Ks. Rozman, *Janezova cerkev*...

⁶ N. Šumi, *Baročna arhitektura*, str. LXIII.

⁷ S. Vrišer, *Sladka gora*...

2 b. Čebulasto-volutasti tip

Kakor je bilo omenjeno, se je sredi 18. stoletja izvršila preobrazba laterne v vrsto volut in je zato na Kranjskem nastala nova volutasta oblika strehe, ki pa ni našla odmeva v odročnih delih Kranjske ter na Štajerskem, kjer je bila čebula zelo zakoreninjena. Tu se je uveljavila čebulasto-volutasta forma. Prav v teh predelih pa so se z nakazanimi volutami pri čebulah tudi že prej pojavile predhodnice tega tipa, in sicer v Jereki, v Srednji vasi v Bohinju in v Petrovčah.

Okoli leta 1754⁸ je nastala cerkev na Gori Oljki. Strehi njenih zvonikov nista več originalni, ker je vanju udarila strela in sta zgoreli, narejeni pa naj bi bili po originalu. Forma strehe je čebulasto-volutasta in je tipičen primer te oblike za Štajersko. Na stolp je postavljen dokaj visok zvonec, ki se nad prostorom za ure polkrožno vboči. Na njem je zelo sploščena večja čebula, nad njo pa še ena manjša. Na vrhu so volute z manjšim zvoncem in prav tako sploščeno čebulico.

Braslovški zvonik je dobil svojo tedanjo streho za časa dekana Sebastijana Pohra (1768—1784)⁹ (sl. 53). Prav tako kot pri Gori Oljki je tudi tu zvonec visok, na njem je manjša potlačena čebula, sledijo pa volute z usločeno streho in dvema potlačenima čebulicama. V čas okoli 1775. leta, ko je dobila polzelska farna cerkev sv. Marjete svoj drugi zvon, datiram tudi streho zvonika, čeprav jo Curk¹⁰ postavlja v obdobje najkasneje do srede 18. stoletja. Oblika strehe nima takega višinskega naglasa, kot ga ima braslovška, toda členi so enaki.

Čeprav se na Štajerskem v drugi polovici 18. stoletja volutasti tip ni pojavil, pa je čebula, kakor smo videli v prejšnjih primerih, v bistvu izgubila svojo prejšnjo formo in pomembnost, ker se je zelo sploščila ter zmanjšala in je postala le nekak vmesni člen med zvonastim delom strehe ter volutami. Na Štajerskem je še več ohranjenih primerov tega tipa, toda kakor pri mnogih drugih zvonikih gre tudi tu za vprašanje datacije in se pojavlja celo vprašanje, če sploh spadajo v časovno obdobje, ki ga zajema ta pregled (Kapla pri Taboru, sv. Mihael v Radmirju itd.). Leta 1792¹¹ je dobil tudi ptujski mestni stolp, ki je od 1687. leta služil za cerkvene potrebe, svojo današnjo čebulasto-volutasto streho, ki kaže že nekakšno otrdelost baročnih form. Streha se usločeno dviga in prehaja z neznatno cezuro v rahlo prepasano čebulo, na kateri so volute, usločena streha ter čebulica.

Na Gorenjskem, kjer se je do danes ohranilo največ čebulasto-later-nasto kritih streh iz prve polovice 18. stoletja, poznamo za razliko od Štajerske, kjer pri poznobaročnem čebulasto-volutastem tipu lahko govorimo o nekakšni napredni stopnji v razvoju tega tipa, v bistvu le kopije starih čebul, na katerih so volute. Čebula tu sploh ne izgubi svoje pomembnosti, temveč ostane glavni element pri tem tipu, medtem ko so volute neznatne. Tak tip strehe je ohranjen pri samostanski cerkvi v Velesovem. Celotni kompleks samostana in cerkve je nastajal med 1732. in 1771. le-

⁸ N. Šumi, *prav tam*, str. XXXIX, LXXII.

⁹ Gl. spredaj, op. 30.

¹⁰ *Topografsko gradivo II*, str. 66 in dalje.

¹¹ Gl. spredaj, op. 32.

tom;¹² zvonik, ki ga postavljam v začetek petdesetih let, pokriva nizek zalomljen zvonec, ki je vzbočen nad prostorom za uro. Nad njim je razlezena močno prepasana čebula, ki se dviguje proti predeli, na kateri so majhne volute, na njih pa je rahlo zalomljen in usločen piramidni zaključek.

Na božji podobici Radovljice Marka Mayerja¹³ iz 1756. leta pokriva zvonik čebulasta streha, toda ne razloči se, ali je čebulasto-laternasta ali čebulasto-volutasta, vendar je na fotografiji iz okoli leta 1900 vidna čebulasto-volutasta oblika, ki je gotovo še prvotna iz srede 18. stoletja. Čeprav je nedatirana, prištevam v to skupino tudi skodlasto streho zvonika sv. Ane pod Ljubeljem. Na mogočnem zvoncu sedi prav tako mogočno razlezena čebula. Svetlobni del je pokrit z deščicami, kar je v navadi pri gorskih cerkvah, morda zaradi vremenskih nepravil, krasijo pa ga lesene volute. Zvonik zaključujeta zvonec in čebulica. V Bohinjskem kotu, kjer lahko vse 18. stoletje najlepše zasledujemo razvoj čebul, začenši s Staro Fužino pa vse do Koprivnika, se je ohranil v Nemškem Rovtu tudi čebulasto-volutasti tip. Na zvonasti strehi je potlačena čebula z volutami, zvoncem in potlačeno čebulico.

Tudi na Dolenjskem je nekaj primerov tipa streh, toda vprašanje je, kdaj so nastali. Zvonik cerkve sv. Roka v Stranski vasi pri Žužemberku je nastal leta 1696 in posnema zvonik kapiteljske cerkve v Novem mestu iz leta 1667, ki je imel pred regotizacijo čebulasto-laternasto streho. Morda je istočasno s stolpom cerkve sv. Roka nastala tudi njegova streha, toda motijo volute, ki so videti na zaprti svetlobnici kot prilepljene. Možno je, da so po sredi 18. stoletja, ko je bilo potrebno streho na novo prekriti, dodali volute kot znamenje novega časa. Ko so leta 1797 renovirali cerkev v Zagradcu, je lahko tedaj nastala tudi streha zvonika. Oblike členov so ostale baročne, vendar so otrdele in med njimi ni več prave povezave.

2 c. Čebulasto-korenasti tip

Čebulasto-korenasti način kritja cerkvenih stolpov se je pojavil na Štajerskem kot poseben baročni tip, značilen samo za to pokrajino. Streha je sestavljena iz dokaj visokega zvonca, na katerem je razlezena in potlačena čebula, ki pa se počasi v stožcu zožuje do vrha. Za baročni čas značilni čebuli, ki se je na Štajerskem zelo udomačila, je dodana na vrhu druga tipična sestavina te pokrajine, visoka piramida ali stožec. Znani so mi le trije primeri, in to v Pesnici pri Mariboru, v Mislinji in v Zgornjem Doliču.

Zvonik v Pesnici je nastal 1670. leta in iz tega časa je morda tudi njegova streha kljub svoji zvonasti začetni formi. Cerkev sv. Lenarta v Mislinji (sl. 50) je bila zgrajena 1652. leta, a ni mogoče verjeti, da bi bila tudi streha zvonika iz tega časa, čeprav se je čebulasta forma pri nas tedaj že uveljavljala, kajti zvonastega dela strehe ne najdemo niti v Valvasorjevi niti v Vischerjevi topografiji. Gotovo pod vplivom mislinjskega sv. Lenarta je nastala streha zvonika sv. Florijana v Zgornjem Doliču, ki so jo zgradili 1792. leta.

¹² N. Sumi, *Ljubljanska baročna arhitektura*, str. 50 in dalje.

¹³ Objavil jo je C. Avguštin v *Gorenjski* 4—6, 1957—58; str. 220.

3. Primorski stolp s celinsko baročno streho (»Tip ljubljanske stolnice«)

Zidava zvonikov ljubljanske stolnice je uvedla nov tip zvonikov, ki pomeni sintezo primorskega stolpa in celinske baročne strehe. S tem pa je spet potrjena vloga Ljubljane in Kranjske kot področja, kjer se absorbirajo tako celinske kot tudi primorske prvine. Obenem pa ob pregledu tirolskih zvonikov,¹⁴ ki imajo iste sestavine kot naša stolnična zvonika, le da so obdelani lahkotnejše in imajo na stolpu karakteristično okrasje in bolj okroglo čebulo, vidimo, da je ljubljanski tip po svojem občutku strogo teritorialno vezan. Zvoniki takšnega tipa so morda eni izmed najbolj zanimivih pri nas, ker so enotno oblikovani glede na stolp in streho v celinskem delu v prvi polovici 18. stoletja, kar se je uveljavilo pri nas šele od srede 18. stoletja naprej. So pa tudi najlepši in najbolj homogen primer sinteze primorskega (stolp) in celinskega (streha) tipa, obenem pa prikazujejo ves glavni razvoj streh v 18. stoletju.

Osnutek za zvonika ljubljanske stolnice (sl. 51 in 52) je naredil italijanski umetnik Giulio Quaglio. Vplive za to njegovo delo je treba iskati predvsem v severni Italiji. Zvonika so zidali od 1704. do 1706. leta. Stolpa sta vključena v fasado in delitev fasade v nadstropja se nadaljuje tudi na njiju, tako da sta z venčnimi zidci razdeljena na štiri neenaka nadstropja. Robove zvonikov krasijo pilastri. Nadstropji za zvonove imata velika okna z balustradami. Na vrhu stolpov je utrjena ploščad, obdana z ograjo, na njej pa je osmerostranični tambur z osmimi ovalnimi linami. Potem se začne nizka in kratka pločevinasta streha v rahlo usločeni formi in se nadaljuje v razlezeno čebulo, ki se oddeli z nekakšnim pasom od zaprte svetlobnice, nad katero se ponovita prav tako usločena streha in močno prepasana čebulica.

Pri ljubljanskem sv. Petru, ki je bil zgrajen v tridesetih letih, se oblike stolnice pravzaprav ponovijo. Razlika je le med stolnično ploščadjo ter valovito formo namesto nje (pri sv. Petru) in pa v odprti laterni, ki pa se v tem času v Sloveniji spet pogosto pojavlja. Morda spada v čas tridesetih ali štiridesetih let tudi predelava zvonika v Cerknici, ki je, kakor ga kaže Valvasor v svoji topografiji, imel prej na vrhu piramido in je predstavljal oglejski tip zvonika. S čebulasto streho namesto piramide pa se je zelo približal tipu ljubljanske stolnice in s tem potrdil, da je ta tip povezava mediteranskih in celinskih pobud. Začetna streha je tu sicer dokaj visoka, zvonasta, med njo in čebulo, ki je manjša, je pas, toda celotni vtis zvonika spominja na ljubljanskega. Proti sredi stoletja je verjetno dobil tudi zvonik v Starem trgu pri Ložu svojo baročno kapo, sestavljeno iz mogočnega zvonca, na katerem je čebulica, na njej pa zaprta svetlobnica z zvoncem in čebulico.

Če lahko gledamo cerkniški in starotrški zvonik izolirano od razvoja in vidimo v njiju vendarle le željo po ponavljanju mogočnih ljubljanskih zvonikov ali po uvajanju baročnih kap na stare zvonike oglejskega tipa, potem za kranjsko Rožensvensko cerkev tega nikakor ne moremo reči. Njen zvonik je imel v Valvasorjevem času visoko piramidasto streho, nekako v tridesetih ali štiridesetih letih 18. stoletja pa so mu vrh spremenili. Namesto piramide so postavili osmerostranični tambur, na katerem pa

¹⁴ Gl. E. Frodl-Kraft, *Tiroler Barockkirchen*, Innsbruck 1955.

se je čebula, ki se je pri stolnični in šentpetrski cerkvi razlezovala, dokončno razlezla v zvonec z odprto svetlobnico ter z zvonasto formo na njej.

Za kranjsko Rožnovensko cerkev je nastal zvonik sv. Uršule v Bitnjah (sl. 54). Stolp je z venčnimi zidci razdeljen v tri dele. Na njem pa je položen zvonec. Na njegovem vrhu so že rahlo nakazane volute, na njih pa je spet zvonast zaključek. Podobne nakazane volute so se razvile pri čebulasto-laternasti obliki strehe nekako proti sredi 18. stoletja.

Težnja po posnemanju ljubljanskih zvonikov pa je vidna še konec stoletja v Št. Vidu pri Stični, kjer so 1795. leta predelali zvonik in cerkev. Prvo nadstropje stolpa je še staro, pod njim pa se dvigujejo ravne stene z okenskimi odprtini ob vrhu. Vrh stolpa krasi osmerostranični tambur, na njem pa je zvonasta streha z dvojnimi volutami, ki so se začenjale pogosto pojavljati na prelomu stoletja.

Za geografsko razširitev tega tipa je važna predvsem bližina Ljubljane in njenih mogočnih stolpov, ki so vplivali na Kranj, Srednje Bitnje in Št. Vid pri Stični, poleg tega pa tudi barokizacija v 18. stoletju, ki je transformirala čiste primorske oblike na meji med primorskim in celinskim pasom v oblikovne mešanice obeh (Stari trg pri Ložu).

4. Zvonasto-volutasti tip

Ta tip strehe se je pojavil po sredi 18. stoletja na Kranjskem. Sestavlja ga zvonec, na katerem so volute, na vrhu pa je čebulica. Predhodnici tega tipa zvonika sta Rožnovenska cerkev v Kranju ter cerkev sv. Uršule v Bitnjah iz štiridesetih let 18. stoletja.

Prvi datiran zvonik s tako streho je zvonik samostanske cerkve v Stični iz 1751. leta (sl. 55), kakor je vidno na letnici v krogu za uro pod streho zvonika. Osmerostranični zvonik, ki je postavljen nad križiščem glavne in prečne ladje, ima lepo obdelano edino nadstropje za zvonove. Rob strehe krasijo venčni zidci, ki se posebno razgibajo in dvakrat zalomijo ob prostorih za ure. Sam lok nad uro pa ni polkrožen, temveč sploščen. Streha je zvonasta, na njej je ozek pas, na katerem so volute, vrh pa krasi trikotniško zalomljena piramida, na kateri je razlezena in dvakrat proti vrhu odebeljena čebulica. To je najzgodnejši znani primer zvonasto-volutaste strehe pri nas.

Iz časa po petdesetih letih je na Kranjskem več takšnih ohranjenih streh, saj je to značilna oblika za to ozemlje in je poleg neogotskih piramid tu najpogostejša. Vendar je datacij le malo, saj je npr. F. Stelè v svoji topografiji političnega okraja Kamnik datiral le streho kamniške župnijske cerkve; zato je o razvoju tega tipa vsaj do devetdesetih let 18. stoletja težko reči kaj določnejšega.

Tunjiška cerkev, nastala med leti 1761 in 1766,¹⁵ je božjepotna in ima verjetno zaradi tega ob fasadi dva zvonika, ki sta pokrita z zvonasto-volutasto streho. Po J. Lavtižarju¹⁶ je zvonik nad fasado na cerkvi v Naklem pri Kranju nastal 1761. leta, po požaru leta 1843 pa so, razen vrha, obnovili njegovo streho v stari obliki. Kakor je vidno, je nadstropje

¹⁵ Gl. spredaj, op. 27.

¹⁶ *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj*, Ljubljana 1901, str. 138.

za zvonove oblikovano podobno kot pri samostanski cerkvi v Stični in tudi zidni venec ter zvonasta streha nad prostorom za uro se dvakrat zalomi. Podobno obliko zadnjega nadstropja in strehe imata tudi zvonik cerkve v Dobravi pri Ljubljani — zvonik je iz 1779. leta, pri katerem je vrh strehe tudi kasnejši, ter zvonik v Braslovčah (sedemdeseta leta 18. stoletja), ki pa ima pravzaprav čebulasto-volutasti tip strehe. Iz osemdesetih let 18. stoletja sta ohranjeni strehi zvonikov v Cerkljah na Gorenjskem iz leta 1783, ter pri župni cerkvi v Kamniku iz leta 1788.

Ker je ta oblika dokaj preprosta in zelo razširjena, ne najdemo pod temi strehami na stolpih nobenih letnic, kot jih najdemo pri zahtevnejših čebulah na Gorenjskem ali pri baročno oblikovanih preslicah na Primorskem. Ravno zaradi nedatiranosti pri tej obliki v zadnjih desetletjih 18. stoletja ne moremo govoriti o njenem razvoju, mislim pa, da so razlike, ki se pojavljajo, predvsem krajevno pogojene. Važna je tudi obdelava venčnega zidca pod streho. V devetdesetih letih tako kakor pri drugih tipih tudi tukaj opazimo, da celotna forma strehe otrdeva in da ni več prave povezave med njenimi sestavnimi deli. Vrhnja čebulica se lahko večkrat odebeli, gibanje pa povzročajo vazice, postavljene na različnih delih strehe. Take primere najdemo v Ljubljani (sv. Jernej, sl. 56), na Rožniku, v Kostanjevici na Dolenjskem (sv. Jakob), v Spodnjih Dupljah in drugod.

5. Dvojne volute

Dvojne volute so se na zvoniku razvile konec 18. stoletja na Kranjskem iz zvonasto-volutastega tipa. Sestavljene so iz zvonasto-volutaste strehe, na vrhu katere je še ena manjša voluta z dvakratnim ali trikratnim čebulastim zaključkom. Tako kopičenje oblik ene na drugo poznamo na Štajerskem pri Sladki gori, Braslovčah in drugod že po sredi 18. stoletja, na Kranjskem pa se z izjemo sv. Duha pri Škofji Loki pojavi šele konec 18. stoletja in je v veljavi še v 19. stoletju. Najzgodnejša primera tega tipa strehe sta na cerkvi v Šentvidu pri Ljubljani, zgrajeni l. 1794 (sl. 57), in cerkvi v Št. Vidu pri Stični, renovirani 1795. leta. Primeri takih streh iz 19. stoletja pa so v Štepanji vasi pri Ljubljani, v Šentjerneju na Dolenjskem, v Ljubnem na Gorenjskem, v Brezovici pri Ljubljani in v Viševku pri Starem trgu.

6. Zvončnice

Zvončnica, kraška oblika stenastega zvonika z odprtimi linami, za katero se je bilo udomačilo ime hrvaškega izvora, *zvonik na preslico*, je pravzaprav najbolj nenavaden tip cerkvenega zvonika. Tolikanj je nenavadna, da se postavlja vprašanje, če o njej lahko sploh govorimo kot o zvoniku. Če so vsi drugi tipi zvonikov kubične gmote, ki zajemajo prostor, pa se pri njej dviga nad cerkveno fasado le stena, ki ima odprte line za zvonove. Zvončnice se pojavljajo le pri podružniških cerkvah ter pokopaliških kapelicah na kraškem ozemlju v najširšem pomenu besede.

Njihovo geografsko razprostranjenost je spremljal F. Stelè v Umetnosti v Primorju »od nekdanje goriške meje zahodno od Idrije v smeri Ljubljane na Vrzdenc pri Horjulu (nekdanje line so skrite za zvonikom iz

17. stoletja in še vidne pod streho), od tod ob zahodnem robu ljubljanskega barja, kjer jih srečamo zopet pri cerkvi sv. Lavrencija pri Preserju; vizitacijski zapiski pa nam ta tip izpričujejo v ljubljanski šentpetrski župniji prav do Save, v Kranju celo na nasprotnem bregu; potem proti jugu in jugovzhodu h gornji dolini Krke, kjer so bile do druge svetovne vojne pri cerkvi sv. Katarine na Plešivici pri Šmihelu v lesenem zvoniku skrite take line, ohranjene pa so pri cerkvi sv. Nikolaja v Žužemberku in pri grajski kapeli na Šumberku. Nato se njih črta ogne novomeške kotline v smeri proti jugu se v zahodni Beli krajini nadaljuje v vrsti cerkvic zahodno od Črnomlja in Dragatuša do hrvatske meje pri Vinici, kjer je zadnji primer na slovenskem ozemlju podružnica v Podklancu na bregu nad Kolpo pod Žežljem. Na vzhod od tega pasa sta mi znana samo dva primera, ki spadata v to vrsto, podružnica pri Olimlju blizu štajersko-hrvatske meje, kjer je njen pojav mogoče v zvezi z bližnjim samostanom in slučajan, in pri cerkvi sv. Pavla pri Sostrem ...»

Med samimi zvončnicami je vidna tudi meja med tistimi, ki so na kraško-primorskem ozemlju, ter tistimi na ostalih kraških predelih. Glavna razlika med njimi je v kritju. Medtem ko pokriva pri zvončnici v primorskem delu streha le stranski dve ožji strani, se je pojavila drugje piramidasta streha, ki pokriva vse štiri strani in sloni na nekakšnih opornikih. Druga važna razlika pa je material, iz katerega so zgrajene posebno zvončnice v 17. stoletju, ko so se zaradi kamnitih kvadrov in kamnite dvostranske strehe lahko uveljavile na Primorskem čudovite baročne oblike, medtem ko je ostala v drugih predelih forma v glavnem enostavna in nespremenjena in ne zasledimo pri njih nobenega razvoja. V tem se vidi tudi zaostalost posebno kočevskega področja. Severna meja se ujema z že podano Steletovo. Najbolj zahodni primeri preprostih preslic, ki se razlikujejo od kraško-primorskih, se začenjajo nekako pri sv. Pavlu nad Sostrim, kjer gre sicer za prehodno obliko med zvončnico in pravim zvonikom, in se nadaljujejo proti jugu k Bloški polici in Nadlesku ter južno od tod k hrvaški meji.

Ob mejah kraškega sveta, do koder segajo zvončnice, so nastale nove, vmesne oblike med preslicami in pravimi zvoniki, ki jim je namenjeno naslednje poglavje.

Prve ohranjene zvončnice so iz 15. stoletja, in sicer pri cerkvah v Naklu pri Škocjanu (sl. 31), v Zapužah pri Ajdovščini, v Prilesju pri Plaveh, v Krestenici pri Kanalu in Goljevici nad Gorenjim poljem pri Kanalu. Iz začetka 16. stoletja pa je sv. Ana v Kanalu. Druži jih enaka oblika. Nad glavnim vhomom se fasadna stena podaljša navzgor in je predrta z dvema linama za zvonova. Na vrhu se stena trikotniško zaključí. Streha je lahko skrilasta ali pa je kamnita. Same zvončnice so zgrajene iz kamnitih kvadrov (Naklo) ali pa so utrjene s šivanim robom (Kanal). Kot je doslej znano, se je iz 16. stoletja ohranila le zvončnica v Kanalu. Glavni razvoj in razcvet so doživele zvončnice v 17. stoletju. Iz prvih treh desetletij je ohranjenih nekaj primerov preslic, najprej na cerkvi med Postojno in Rakitnikom (1625) in na tisti v Baču pri Materiji (1636). Fasadna stena se tu le malo dvigne do preklade, na kateri je iz kamnov zidana stena z dvema linama za zvonove, med katerima je stebriček s konzolnim kapitelom. Strehe so kamnite.

Ozki del fasadne stene, ki se je pri omenjenih zvončnicah dvignil do predele, se je okoli tridesetih let 17. stoletja ugradil v lepo grajeno steno iz kamnitih kvadrov, ki se od fasadne stene oddaljuje prav tako s predelo, medtem ko je vrh z odprtimi linami ostal enak. To je vidno pri cerkvi v Slavinjem pri Razdrtem. Nadaljnji razvoj se omejuje na predel z linami in pelje k rahljanju in prekinjanju strehe, kar je v drugi polovici 17. stoletja privedlo do pravih baročnih zvončnic.

Okoli leta 1636 (ta letnica je nad vhodom v cerkveno lopo) je nastala zvončnica v Kosezah pri Ilirski Bistrici (sl. 32). Cerkvena streha je bila nekoč bolj strma, kar se vidi zadaj na zvončnici, kjer se še pozna, do kod je segalo staro sleme, ob znižanju strehe pa so naredili zvončnici podstavek, ki ga sprva ni bilo. Sama preslica se od cerkvene fasade oddaljuje s preklado, na kateri je enotna stena iz rezanih kamnov, na vrhu katere je spet preklada. Nad to preklado se začneja nekoliko ožji ter lažji del, predrt z dvema linama za zvonove. Ob vrhu lin je odebeljen del stranskih sten, medtem ko ima srednji štirioglati del konzolo. Doslej so se strehe zvončnic končevale v trikotniški obliki, tu pa se streha sicer začneja poševno, a to smer prekine in postane ravna, na njej pa je prostor še za dva kvadra, enega večjega in enega manjšega. S tem, ko se začne streha prvokrat razgibavati, pa je pravzaprav nakazana začetna pot v razvoju baročnih zvončnic.

Proti sredi 17. stoletja se je razvoj zvončnic nadaljeval. Ohranjenih je nekaj stilno podobnih primerov, toda z letnico nastanka cerkve, ki je na portalu, se da datirati le zvončnica v Hrušici iz okoli leta 1657 (sl. 33). Za razliko od zvončnice v Kosezah je postala ta širša, sicer pa je prav tako oddeljena od fasade s preklado in sezidana iz rezanih kamnovih kvadrov; preklada je tudi na začetni ravni steni. Tri line za zvonove so razporejene tako, da spodnji dve posnemata koseško obliko s streho vred, samo da je ves ta del širši in da je na ravnem strešnem delu v nasprotju s Kosezami prostora še za eno odprto lino. V čas okoli petdesetih let 17. stoletja lahko postavimo tudi zvončnice v Tomaju, v Gorenji Košani ter v Podnanosu pri grajski kapeli, ker imajo isto obliko kot v Hrušici.

Iz druge polovice 18. stoletja se je ohranilo več lepo baročno oblikovanih in datiranih zvončnic. Letnice imajo vklesane v kamnito ploščo na začetku ravnega dela. Te zvončnice so prave kamnoseške umetnine in so jih morda prav zaradi njihove pomembnosti opremili tudi z letnicami. Z njimi je segel razvoj zvončnic tudi v baročni čas.

Prva taka ohranjena zvončnica je v Gabrčah iz leta 1663 (letnica je vklesana v zvončnico). Od cerkvene strehe je oddeljena s preklado, na kateri je kamnita stena, kjer je vklesana letnica, in tudi na vrhu je preklada, medtem ko je bila pri prejšnjih zvončnicah streha pri strani poševna in ravna samo na vrhu. Na vsaki strani preklade sta dva zalomljena krožna segmenta, ki imata ojačana robova, v sredi je le stena z odprto lino, vrh pa krasita prav tako dva majhna kamna, ki sta enako oblikovana kot tista na predeli. Vmes je nekakšno kamnito okroglo stojalo za križ.

Bolj razgibana je naslednja datirana zvončnica iz Šmarji pri Sežani (1667, letnica je vklesana vanjo, sl. 34). Od vseh drugih podobnih se razlikuje po tem, da ima spodaj eno lino, zgoraj pa dve, torej ravno obratno. Fasadna stena se rahlo dviga, nad njo pa je preklada z ravno steno in na

njej spet preklada. Stena z eno lino je ojačena na delu, kjer je pritrjen drog, na katerem visi zvonec. Lina je prav tako obdelana z manjšimi klesanimi kamni. Na vrhu je predela, ki jo ob strani krasita dva zalomljena četrtkrožna kamna, med katerima je stena z dvema linama, kar je delo kasnejšega časa. Vrh zvončnice krasita dva četrtkrožna kamna, med katerima je nekakšna deformirana piramida, ki nosi križ.

V osemdesetih letih 17. stoletja (vklesana je letnica 1687?) je nastala tudi zvončnica na cerkvi v Klanecu pri Kozini, ki je oblikovana v tradicionalni formi, tako da sta spodaj dve lini, zgoraj pa ena. Posebno lepo so oblikovani oboki lin, predele in ojačanja pri drogovih za zvonove pa so nakazani v več vodoravnih smereh. Že pri zvončnici iz Šmarij se je ojačeni rob pri kamnitih okrasnih četrtkrogih nazobčal, kar se je ponovilo tudi pri klanški zvončnici, obenem pa so četrtkrogi takoj pri vrhu dobili še nekak izrastek. Vse to govori za občutek vedno večjega gibanja ter baročnega vzdušja.

Manjšega formata je zvončnica na pokopališki kapeli v Gočah iz l. 1687. Vzrok njeni preprostosti je prav gotovo to, da stoji na pokopališki kapeli, medtem ko so bile vse prej opisane zvončnice iz 17. stoletja na podružničnih cerkvah. Na ozkem, iz kamnitih kvadrov zidanem podstavku, ki je proti vrhu ojačen, je stena z eno samo lino, ki je prav tako okrepljena ob drogu za zvon. Na vrhu sta dva kamnita četrtkroga, katerih poudarjeni rob ni nazobčan, med njima pa je čebuli podobno oblikovan kamen kot podstavek za križ. Po svoji umirjenosti ta zvončnica spada bolj v šestdeseta leta, v katerih je nastala tudi gabrška, kot pa v osemdeseta leta 17. stoletja.

Z letnico 1692 je datirana zvončnica v Gradišću pri Materiji, katere podstavek je vzidan v fasado cerkve, oblikovno pa posnema tisto iz Klanca pri Kozini.

V nadaljnjih sto letih ni znana nobena kamnita baročna preslica. Šele leta 1792 je nastala zvončnica v Hrpelju pri Kozini (sl. 35). Na dvojnem podstavku stoji stena s tremi odprtimi linami, ki je rokokojsko oblikovana in razgibana in ima pri stenah razne deformirane piramidne oblike, tako kot najdemo pri zvonasto-volutastih strehah na Kranjskem v tem času vazice.

Odrto ostaja vprašanje o dataciji senadolske preslice. Na sami preslici je vklesana letnica 1799, na portalu na fasadi 1653, na enem izmed oken pa 1658. Letnica 1799 lahko pomeni čas, ko so cerkev obnovili (streha je bila znižana, kar se vidi zadaj na zvončnici). To potrjuje tudi nenavadno mesto letnice, ki je vklesana v odebljeni del med linama, medtem ko imajo druge preslice vklesane letnice na posebni ploščici na podstavku. Če bi jo lahko datirali v petdeseta leta 17. stoletja, ko je cerkev nastala, bi predstavljala lep primer vmesne stopnje med hrušiško in gabrško zvončnico, ko se je streha že razpustila, a je še ravna in še ni oblikovana polkrožno kot v Gabrčah.

Obenem s temi resnično lepo oblikovanimi preslicami pa so nastajale v 17. in 18. stoletju pri manj pomembnih cerkvah dvolinske zvončnice, ki so imele predelo in so bile ojačene ob drogovih za zvonove; pravzaprav so ponavljale obliko iz začetka 17. stoletja (Ravne pri Batujah iz 1687. leta, Neblo v Goriških Brdih, sv. Ahac pri Budanju, sv. Andrej v gozdu pri

Vel. Otoku itd.). Zelo nenavadna je tudi petlinska preslica na cerkvi sv. Bassa v Kopru. Cerkev je bila posvečena 1712. leta. Preslica je imela morda prvotno samo tri line in so ji dodali ob strani steno z dvema linama šele kasneje.

Mnogo je zvončnic tudi na Koroškem, povečini so skrajno preproste oblike, ki je pravzaprav nezmožna nadaljnega razvoja. Njihovo razširjenost v tem predelu lahko navezujemo na pritisk s primorskega Krasa.

7. Vmesna oblika med zvonikom in zvončnico

Povezanje zvonika in zvončnice se pojavlja v glavnem na Notranjskem in Kočevskem, do kamor sega z zahodne strani preslica. Zvončnica se lahko približa pravemu zvoniku: s podaljšavo do vznožja cerkve, s povišanjem ali s širjenjem gradbenih sestavin. V prvo skupino sodijo Erzelj (sl. 41), Kostel, porušeni Rajndol in Staro Brezje ter v Valvasorjevi topografiji upodobljene samostojno stoječe zvončnice v Ilirski Bistrici in v Kloštru pri Labinu v Istri, v drugo Kal — Koritnica in Klanec na Kočevskem, v tretjo pa sv. Pavel nad Sostrim (sl. 42). Težavno je vprašanje datacije, saj ni ohranjenih nobenih letnic, toda zdi se, da se omejujejo na 16. in 17. stoletje.

Po M. Zadnikarju¹⁷ je cerkev v Rajndolu nastala v 16. stoletju in v njegovi knjigi je ohranjena tudi njena slika. Po Letopisu Ljubljanske nadškofije za leto 1967 je cerkev porušena. Po sliki je razvidno, da je zvonik vmesne oblike med pravim zvonikom in zvončnico. Vključuje se v fasadno steno in iz nje le delno izstopa, pod vrhom strehe se še nekoliko zoži, potem pa zraste v zvončnico, ki jo pod dvema linama krasi venčni zidec. Streha zvončnice je tipična za ves kočevski svet ter druge pokrajine, kjer se še pojavljajo zvončnice, razen na Primorskem, kjer pokriva samo ožjo stran, medtem ko pokriva drugje vse štiri. Podobno obliko kot v Rajndolu ima tudi zvonik erzelske cerkve, le da ima tam, kjer se rajndolski zoži, erzelski le venčni zidec. Razlika pa je seveda tudi v strehi.

Na Kočevskem je edini tak ohranjen zvonik v Kostelu. Od drugih se razlikuje po tem, da ima spodnji del širok in da se proti venčnemu zidcu, nad katerim stoji zvončnica, rahlo zožuje. Zvončnica ima tri line za zvonove — dve spodaj in eno na vrhu — in enotno streho ter je edini tak primer na Kočevskem, saj imajo vse druge tamkajšnje zvončnice le po dve lini. Zaradi tega in zato, ker je v cerkvi ohranjen zvon iz leta 1653, datiram ta zvonik proti sredi 17. stoletja, ko se začno na Primorskem zvončnice razgibavati in dobivati tri line za zvonove, stena za vrhno lino pa se zoži in je pokrita z lastno streho. V isto skupino zvonikov, ki imajo prehodno obliko med zvonikom in zvončnico, je spadal tudi zvonik v Starem Brezju, kakor je to razvidno iz Zadnikarjevega Gradiva za umetnostno topografijo Kočevske. Žal je bila cerkev med vojno požgana in se je od nje ohranilo le zidovje.

V Valvasorjevi topografiji pa je izpričan poseben tip teh prehodnih zvončnic: samostojno stoječa zvončnica ob cerkvi. Takih zvončnic sta prika-

¹⁷ *Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske*, Ljubljana 1968, str. 103.

zani na bakrorezih Ilirske Bistrice ter Kloštra pri Labinu v Istri. Kolikor vemo, ni nobena ohranjena, in vprašanje je, če so lahko obstale zaradi vremenskih razmer.

Višinski poudarek, ki ni značilen za zvončnice, marveč za zvonike, se je ohranil pri cerkvi Kal — Koritnica pri Bovcu in pri Klancu na Kočevskem. Značilna je visoka stena, ki se dviguje nad fasado, na kateri je preklada, nad njo pa je stena z dvema linama. Klanjec pa se od ostalih kočevskih cerkva razlikuje po tem, da ima streho preslice posneto po primorsko-kraških zgledih.

Pri zvoniku poznogotske cerkvice sv. Pavla nad Sostrim (sl. 42) pravzaprav ne moremo govoriti o prehodni obliki med zvončnico in zvonikom, temveč o sploščenem zvoniku, ki le oblikovno spominja na zvončnico. Od spomenikov te skupine stoji najbolj na severu, na območju, kjer se zvončnice sploh redko zasledijo. Vzidan je v fasado cerkve, tako da delno izstopa, pred njim pa je dodana vhodna lopa. Prav tako kot rajndolski se tudi ta zvonik pred vrhom cerkvene strehe malo zoži in potem nadaljuje do dveh odprtih lin na širših stranicah ter ene na ožji strani. Na vrhu pa je štiristrana streha. Isto obliko kot pri sv. Pavlu nad Sostrim najdemo v Valvasorjevi topografiji tudi nad vhodom gradu Krupa pri Semiču. Stolp pa ne raste s tal, temveč je postavljen na konzole nad vhodom. Ti konzolni pomoli so značilni za gradove, meščanske hiše in dvorce že od konca 14. stoletja dalje.

8. Zvoniki beneškega tipa

Redkejši kot zvoniki oglejskega tipa so zvoniki beneškega tipa. Ohranjeni so le ob obali in lahko vpliv nanje iščemo v neposredni povezavi z Benetkami. Posnemajo namreč samostojno stoječi zvonik sv. Marka, ki je bil sezidan leta 1329 in je dobil 1417. leta na vrhu marmornato piramido. Sestavljen je iz visokega stolpa, ki ga poživljajo line, in je brez vodoravne členitve. Z zidcem je oddeljeno nadstropje za zvonove, ki ga krasijo na vsaki strani kvadrifore. Na vrhu je malo ožji kvader, na katerem sedi piramida.

Najlepši primer tega tipa pri nas je prav gotovo samostojno stoječi zvonik piranske stolnice (sl. 40), ki je verjetno nastal v času do leta 1637.¹⁸ Spodaj ima nekakšen podstavek, ki se z venčnim zidcem oddeljuje od visokega stolpa, zidanega iz opeke, ki ga poživljajo na vsaki strani po tri lizene. Nad stolpom je kamnito nadstropje za zvonove, ki ga obkroža ograja in ga krasijo trifore, na vrhu pa je močno poudarjen venčni zidec. Ožji kub ima prav tako venčni zidec, na vrhu pa je piramida, ki ima poudarjene robove in vsako stranico okrašeno s še enim manjšim trikotnikom. Stolpni del ima le višinske tendence, ki se prekinajo ob vrhnjem delu, ki je okrašen z mnogimi vodoravnimi venčnimi zidci in daje vtis teže, kar je še stopnjevano zaradi gradnje v kamnu. Kakor je razvidno, piranski zvonik res skoraj docela posnema beneškega.

Poenostavitev beneškega tipa predstavlja zvonik minoritske cerkve v Piranu. Sestavlja ga stolp, na katerem je z venčnimi zidci oddeljeno

¹⁸ In verjetno ne 1608; prim. S. Bernik, *Koper, Izola, Piran*, Ljubljana 1968, str. 148 in dalje.

nadstropje za zvonove. Na njem je ožji kvader, na vrhu pa je enako oblikovana piramida, kot jo ima piranska stolnica, le da je nižja. Cerkev sv. Bernardina pri Portorožu ima stolp v vodoravni smeri razdeljen z venčnimi zidci. Zgornji del je bil dozidan kasneje in posnema beneški zvonik. Datum obnove mi ni znan.

9. Zvoniki oglejskega tipa

Ti zvoniki so zelo razširjeni na Primorskem in dajejo s svojim višinskim poudarkom primorskim krajem z nizkimi hišami določeno značilnost. Bolj ali manj posnemajo obliko zvonika oglejske bazilike, ki ga je leta 1549 postavil Tadeus Lauranus. Stolp je razčlenjen z zidci v nadstropja. V zadnjem nadstropju so line, na vrhu stolpa je osmerostranični tambur, ki mu vsako stranico krasi lizena, zaključuje pa ga stožec iz opeke.

Prvi zvoniki te vrste so se pri nas pojavili v začetku 17. stoletja in so nastajali še vse 18. stoletje. Nekateri so datirani, drugače pa jih je težko razvrstiti, saj o njihovih spremembah govore predvsem spremembe arhitekturnih nadrobnosti, balustrad, lin, oken in podobno.

Kjer prostor le dopušča, so skoraj vsi vzdani v osi fasade, večji del jih celo iz nje izstopa in tvori s svojim pritličnim delom vhodno lopo. Stolp je okrašen s šivanim robom in z venci razdeljen v nadstropja. Nad zadnjim vencem so največkrat kamnoseško lepo obdelane bifore. Vrh stolpa krasi konzolni venec, vrhnja ploščad pa je včasih obdana z ograjo. Ožji osmerostranični tambur ima lahko na vsaki strani lizene ali pa je brez njih. Te so pod polkrožnim vrhom predrte z okroglimi linicami, kjer pa lizen ni, so pod streho prav tako mali okuli. Vrh tamburja je prav tako kot vrh stolpa okrašen s konzolnim vencem. Vrh je lahko opečnat ali kamnit stožec ali kamnita oziroma opečnata osmerostranična piramida. Piramide so pri nas pogostejše. Med značilnejšimi datiranimi so zvoniki pri cerkvah sv. Vida v Podnanosu (1615, sl. 37), v Lokvi pri Divači (1658), v Brezovici pri Materiji (1679), v Gradišči pri Vipavi (1706), v Lokavcu (okrog 1730), v Divači (1764) in v Sežani (1794), med najlepšimi je seveda koprski iz 18. stoletja (sl. 38).

Barokizacija v 18. stoletju je spremenila zvonikom le vrh, tako da je postavila nanj namesto piramide ali stožca čebulasto ali zvonasto pločevinasto kapo. Tudi do te spremembe je prišlo le v obrobni delih Primorske, kamor so prodrli vplivi iz celine, medtem ko jedra pokrajine ni dosegla. Najbolj proti severovzhodu, kjer se oglejski tip še pojavi, sta dobila zvonika v Cerknici in v Starem trgu pri Ložu proti sredi 18. stoletja kar čebulasto-laternasto kapo, ki je v tem času značilna za celinski del Slovenije, medtem ko se je v okolici Ajdovščine pojavila zvonasta streha, ki ima na vrhu čebulico. Taka oblika je vidna v Ajdovščini, Vipavi (sl. 39), Vrtovinu in Velikih Žabljah, v Goriških brdih pa v Kojskem. Zvonik, vzdian v cerkev Marije Device v Obršljanu (sedanje stanje cerkve je datirano z letnico 1644), je s svojim tamburjem, ki se v tlorisu približuje krogu, izjemen primer oglejskega zvonika. Prav tako je izjemna tudi streha v obliki polkrožne kupole. Takšno obliko strehe najdemo še v Dornberku, Prvačini in pri župni cerkvi v Kanalu.

10. Pomolni zvoniki

Edini pomolni zvonik je pri nas ohranjen na pokopališki Marijini kapeli v Lokvi pri Divači (sl. 29). Nastanek celotne kapele je postavljen v leto 1426 (napis nad vrati).¹⁹ Zidana je iz rezanih kamnitih kvadrov, kar je značilno za kraško-primorski pas. Pomolni zvonik se začinja pod vrhom strehe in delno izstopa iz fasade, delno pa je vanjo vzdan. Spodnji dve vrsti kamnov sta prirezani poševno, drugod po Sloveniji pa se pojavljajo na tem mestu konzole. Celotni zvonik je osmerostraničen in ima nizko stožčasto streho. Na fasadni strani je odprtina za zvon.

Konzolni pomol poznamo v Sloveniji že konec 14. stoletja pri lekarni v Ptuj, gotovo pa so ga poznali tudi gradovi, lahko tudi nad glavnim vhodom, in zdi se, da bi bilo treba ravno tu poiskati vplive za nastanek tega samosvojega tipa cerkvenih zvonikov. Vmesno stopnjo med pomolnim zvonikom in nadstrešnim stolpičem pa predstavlja gotški zvonik cerkve sv. Jakoba v Kopru (sl. 30). Zvonik sedi na vrhu cerkvenega slemena in delno izstopa iz fasade z dvema kamnitima konzoloma in šilastim lokom. Narejen je iz opeke. Nad šilastim lokom je del s slepimi arkadami, nad njim pa so preklada in gotško zašiljene bifore. Na vrhu zelo slikovitega strešnega venca je piramida.

11. Gibelinski stolpi v Goriških Brdih

V Goriških Brdih so ohranjeni stolpi iz časov borb med gvelfi in gibelini v 13. in 14. stoletju, ki so jih potem uporabljali za cerkvene zvonike. Ti zvoniki so zelo preprosti. Imajo trdno grajen stolp, ki ima dvojne line v nadstropju, kjer so zvonovi, in nimajo niti talnega zidca niti niso razčlenjeni. Venčni zidec deli vrh stolpa od venca značilnih gibelinskih cin, ki so izražale privrženost papeški strani. Taki stolpi so se ohranili v Šmartnem v Brdih iz 14. stoletja, v Kojskem (sl. 43), Krasnem, Fojani, Vrhovljah in v Sempasu.

12. Nadstrešni stolpiči

Zidane nadstrešne stolpiče so imele predvsem samostanske cerkve, saj vemo, da je generalni kapitelj leta 1157 cistercijanom prepovedal gradnjo zidanih zvonikov. Zaradi svojih strogih pravil pa so imeli samo nadstrešne stolpiče tudi kartuzijani. Edini ohranjeni gotški nadstrešni stolpič v Sloveniji je v Jurkloštru in ga je M. Zadnikar takole opisal: »Zvonikovo podnožje je sicer kvadratično, a prehaja v oktagon, ki ga že nad streho opasujeta dva zidca. Nad zgornjem se na vse strani odpirajo ozke line s trilistnim krogovičjem, nad njimi pa so trikotna čela zaključena s križnimi rožami. Po robovih osmerostrane piramidne strešice so razvrščeni grčasti listi, na vrhu pa je križna roža. Ta zvonik je edinstven v Sloveniji, razločljiv pa je z vzori v avstrijski arhitekturi, zlasti z Gamingom, kjer je

¹⁹ Gl. tudi I. Komelj, *Gotška arhitektura* (Ars Sloveniae, knjiga 4), Ljubljana 1969, str. LXXII.

tak zvonik še bogatejši in vitkejši ter soroden štajerskemu Strassenglu, oba pa izdajata vplive dunajske stavbarnice.²⁰

Nekaj gotskih ter baročnih stolpičev, od katerih se je ohranil samo tisti na uršulinski cerkvi v Škofji Loki s čebulasto-laternasto streho, je upodobljenih tudi v Vischerjevi in Valvasorjevi topografiji.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung über die Glockentürme in Slowenien vom Beginn der Romanik bis zum Ende des 18. Jahrhunderts ist eine z. T. erweiterte Diplomarbeit, die von der Verfasserin im September 1972 verteidigt wurde. Das erste Kapitel umfaßt die Entwicklung der Glockentürme, die anderen Kapitel behandeln entweder den ganzen Glockenturm selbst oder das Dach. Die Arbeit zählt nicht alle Denkmäler auf, sondern beschränkt sich auf solche, die die Entwicklung am besten markieren können. Die Forschungsarbeit wurde durch einige grundlegende, in der letzten Zeit erschienene Werke über die slowenische Architektur erleichtert, wie etwa das von I. Komelj über die Gotik (in der Reihe *Ars Sloveniae*, Bd. 4, 1969) und vor allem die von N. Šumi über das 17. Jahrhundert (*Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem*, 1969) und den Barock (in *Ars Sloveniae*, Bd. 3, 1969); hier wurden die Barockglockentürme nämlich eingehender bearbeitet, auch stimmen die Feststellungen der Verfasserin bezüglich der Periodisierung und der Bestimmung des Raumstils mit denen Šumis überein.

Was die romanischen Glockentürme betrifft, so stützt sich die Arbeit auf Zadnikars »Romanische Architektur« (*Romanska arhitektura na Slovenskem*, 1959). In der sakralen Architektur der Romanik kennen wir in Slowenien nur eine besondere — einschiffige-Grundform mit Turm an der Ostseite über dem Presbyterium. Solche Kirchen sind vor allem in der westlichen Steiermark zu finden, und ihr Ursprung ist in Kärnten zu suchen. Der Turm ist massig und so hoch, daß er über den First des Kirchendaches reicht. Abgeschlossen wird er von einer hohen Pyramide. Solche Kirchtürme soll es bei Kirchen in *Dravograd*, *Ravne*, *Sentilj unter Turjak*, *Laško*, *Smartno auf dem Pohorje* usw. geben.

Glockentürme mit Satteldach, wie sie in Deutschland bereits in der Romanik entstanden, dürften in Slowenien frühestens der Gotik zugeordnet werden. Im heutigen Slowenien ist kein einziges Beispiel diesen Typs erhalten, sie konnten jedoch in Vischers und Valvasors Topografien aufgespürt werden. Aus den gegenüberliegenden Wänden des Turms steigen zwei Dächer schräg empor, die sich in einem graden Giebelchen vereinen. Entweder können die so entstandenen Dreiecke der beiden anderen Wände überdacht sein, oder die Mauer des Turms ist fortgesetzt bis zum Giebelchen. Solche Dächer hatten die Kirchtürme in *Kozje*, *Ormož*, *Škofja Loka*, *Zidani most* usw.

In der gotischen Zeit werden besonders die Pfarrkirchen mit Glockentürmen versehen, aber die Barockisierung des 17. und 18. und die Neogotik des 19. Jahrhunderts haben keinen echten Glockenturm verschont. Der Turm selbst kann dann bereits von einem Mauersockel umgeben sein und hat sogar Stützpfeiler (*Martjanci*). Der Glockenstuhl hat ein Kreuzrippengewölbe, der Turm wird durch einzelne horizontale Kranzgesimse in Stockwerke auf gegliedert. Portal und Fenster sind oben zugespitzt und manchmal mit Maßwerk verziert (*Ljutomer*). Den schönsten im wesentlichen noch erhaltenen gotischen Glockenturm hat die Pfarrkirche von *Kranj*; dem Turm wurden später nur das oberste Stockwerk und das neugotische Dach aufgesetzt.

Aus dem 14. und 15. Jahrhundert sind viele kleinere Glockentürme verschiedener Grundformen erhalten, wie etwa der Dachreiter des Klosters *Jurkloster*, der Erkerturm in *Lokev bei Divača* aus dem Jahre 1426, der Glockenturm des Hl. Jakob in *Koper*, der eine Zwischenform bildet zwischen Erker und Dachreiter, und mehrere Glockengiebel (slowenisch: *preslika*; vor allem

²⁰ *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov* ... str. 285—6.

im Küstenland). All diese Typen weisen eine mehr oder weniger bestimmte gotische Prägung auf.

Im 17. Jahrhundert erhielten schon fast alle Kirchen Glockentürme. Die Macht der Kirche nach der Gegenreformation mußte sich augenfällig repräsentieren. War es in den vorangegangenen Jahrhunderten unmöglich, im Bereich der Glockentürme irgendeine Stilentwicklung festzustellen und konnte die vorliegende Arbeit auch nur bestimmte Denkmäler aufzählen, die dem Stil nach mit den allgemeinen Eigenschaften jener Zeitalter übereinstimmen, so kann, zumindest im Küstenland, bei den Glockengiebeln in diesem Jahrhundert eine Stilentwicklung verfolgt werden.

Im ersten Zeitabschnitt (von 1600—1640) sieht man noch eine Fortsetzung der Formen aus dem vorangegangenen Jahrhundert. In Krain und in der Steiermark besteht der Glockenturm aus einem in ungleiche Stockwerke unterteilten Turm und einem gewöhnlichen Pyramidendach. Bedeutend war die Architektur der Jesuitenkirche in *Ljubljana* (1613—1615, später mehrmals umgebaut) mit zwei Türmen an der Westfassade, weil sie auf die späteren Doppelturmfassaden der Ljubljanaer Kirchen und mancher ländlichen Wallfahrtskirche einen mächtigen Einfluß ausübte. Im Küstenland entstanden Kirchtürme, die entweder den Turm von San Marco in Venedig nachahmten (*Piran*) oder den der Basilika von Aquileja (*Podnanos*).

Der zweite Zeitabschnitt des 17. Jahrhunderts (1640—1670) ist am interessantesten. Für diese Zeit ist eine Unzahl von Grundformen charakteristisch, wie für alle Übergangszeiten, in denen die alten Tendenzen noch lebendig, die neuen aber erst im Entstehen sind. Zugleich macht sich auch schon ein genau feststellbarer Weg zum Barock hin bemerkbar.

Um die Jahrhundertmitte entstehen die ersten Zwiebeln als erste frühbarocke Form in Slowenien, was auf einem Bild von *Gornji grad* ersichtlich ist, das um 1650 datiert werden kann. Auch die beiden Kirchen in *Škofja Loka* auf der Zeichnung Merians in *Topographia provinciarum austriacarum* aus dem Jahre 1649 haben je einen Dachreiter mit einem Zwiebelchen. Die mächtige Zwiebel mit Laterne von *Crngrob* könnte wohl ins Jahr 1666 gesetzt werden, als der Glockenturm um zwei Stockwerke erhöht wurde. Sie gilt als das früheste renovierte Beispiel dieses Typs in Slowenien, aller Wahrscheinlichkeit nach ist sie älter als die später umgebaute Zwiebel in *Nova Štifta bei Ribnica*.

Im Karst- und Küstenland, wo sich schon im ersten Abschnitt des 17. Jahrhunderts die einfache Form des Glockengiebels aufzulockern beginnt, beobachtet man eine richtige barocke Stilentwicklung des Glockengiebels von *Hrušica* bis *Smarje*, *Klanec bei Kozina* und *Gradišče*; die beiden letztgenannten wurden jedoch bereits im späten 17. Jahrhundert errichtet.

Zwei in dieser Übergangszeit bemerkenswerte Ausnahmen sind *Lesce* und *Štanjel*. Das Dach des Glockenturms von *Lesce* ist unten mit einer zwiebelartigen Glockenform angesetzt, auf der, durch einen Ring getrennt, eine kleine Zwiebel ruht, die dann in einem weiteren Glöckchen und einer Schlußpyramide endet. *Štanjel* stellt indessen eine Deformation des aquileischen Glockenturms dar, weil es hier statt des achtseitigen Tambours einen kegelförmig zulaufenden Zylinder gibt.

Gegen die Jahrhundertmitte wird die Pyramide nach und nach höher und erreicht ihre maximale Höhe bei St. Rochus in *Smarje bei Jelše*, *Marija na Pesku*, *Škale bei Podčetrtek* usw. Ebenfalls treffen wir in der Steiermark die wurzelartige, in eine Pyramide übergehende Zwiebel (*Pesnica*, *St. Lenart in Mislinja*). Vielleicht wäre es am Platze, hier auf die steirisch-kärntnerische hohe Pyramide aufmerksam zu machen, die in allen Zeitaltern entstand, und die hier dank der Klimaverhältnisse erhalten blieb. Im Barock ist die Pyramide achteckig, die unteren horizontalen Ränder sind leicht nach oben gebogen (*Leše*, *Vodmala*, *Sv. Boštjan an der Drau*).

Im letzten Abschnitt des 17. Jahrhunderts überfluteten die Zwiebeln Kärnten und die Steiermark, wie auf den Abbildungen der Topographien Valvasors und Vischers zu sehen ist; ein derartiges Dach jedoch hat sich nur auf der Ursulinenkirche in *Škofja Loka* erhalten. In den achtziger Jahren beginnt sich der Dachansatz bei der Zwiebel zu ändern. Vorher war er nur gebogen, jetzt nimmt er eine bestimmte Glockenform an.

Im ersten Abschnitt des neuen Jahrhunderts entwickelt sich die Zwiebelform in der Steiermark und in Krain weiter. Diese Entwicklung macht sich in Krain stärker bemerkbar, weil die Denkmäler dort besser erhalten sind; zugleich aber gehen aus der Zwiebel neue, fortschrittliche Formen hervor. Die beiden Türme des Ljubljanaer Doms (1704—1706) wurden nach den Plänen von Giulio Quaglio, gebaut. Es sind Türme von aquileischer Art, die je eine Zwiebel tragen. Dieses Dach beginnt mit einem sehr kurzen und niedrigen, leicht nach »innen« gewölbten Ansatz und wird fortgesetzt in einer auseinanderfließenden und nur z. T. mit Gürtel versehenen Zwiebel, von einer Lanterne gefolgt, die noch einmal durch ein nach innen gewölbtes Dach und eine kleine Zwiebel gedeckt ist. Diese Form wirkte in den dreißiger Jahren direkt auf St. Petrus in Ljubljana, indirekt aber allgemein auf die Gestalt des neuen glockenförmigen Volutentyps in Krain ein. Von den zwanziger Jahren bis zum Ende des 18. Jahrhunderts können wir eine anschauliche Stilentwicklung der Zwiebel im Gebiet von Bohinj verfolgen.

Im zweiten Zeitabschnitt (1740—1760) erreicht der Barock auch bei den Glockentürmen seinen Höhepunkt. Nun darf man sich nicht mehr auf die Gestaltung der Dächer beschränken, sondern muß den Turm, oder in bescheidenen Fällen die Gestaltung des Glockenstockwerks einbeziehen. Auch eine organische Eingliederung des Glockenturms oder der Glockentürme in die Fassade und die Verschmelzung der beiden Bauelemente zu einer lebendigen Einheit findet in dieser Zeit statt, und es ist so gut wie sicher, daß in der Regel der Architekt der Kirche auch den Glockenturm entworfen hat. Bei den Glockenturmdächern kam es zu einer Veränderung, als in der Steiermark und in Kärnten sowohl als auch in Krain aus der Zwiebel neue Typen entwickelt wurden.

In Krain sieht man bei der Rosenkranzkirche in *Kranj* eine Anlehnung an den Ljubljanaer Dom, nur daß es hier statt der auseinandergehenden Zwiebel eine Glockenform gibt, womit der Weg zu einer neuen Entwicklung angedeutet ist. Gegen die Jahrhundertmitte soll der Kirchturm von St. Ursula in *Srednje Bitnje* umgebaut worden sein, der eigentlich eine Kopie dessen von *Kranj* ist, nur daß er statt einer offenen Laterne schon Voluten andeutet. Von hier ist es nur noch ein Schritt bis zum glockenförmigen Volutendach, das nach der Jahrhundertmitte besonders in Krain überall entstand. Der einzige Glockenturm mit glockenförmigen Volutendach in den fünfziger Jahren des 18. Jahrhunderts ist der Glockenturm der Klosterkirche in *Stična*, die auch datiert ist (1751), während all die übrigen, von denen die Daten der Autorin bekannt sind, aus späteren Jahren stammen.

Auch in der Steiermark zeigen sich die Voluten schon zur Jahrhundertmitte, jedoch zusammen mit der Zwiebel (*Petrovče*). Die Atekonik der steirischen Architektur konnte angesichts der Tatsache, daß hier die Zwiebel fest beheimatet war, eine gewöhnliche Glockenform mit Voluten, wie sie in Krain charakteristisch war, nicht vertragen. Hier setzte sich ein besonderer zwiebelförmiger Volutentyp durch, der im Wesen eine Häufung mehrerer Formen zeigt, eine über der anderen, wie schon am zwiebelförmigen Laternendach der Glockentürme von *Sladka gora* aus der Jahrhundertmitte zu sehen ist.

Die steirische Zwiebel mit Voluten unterscheidet sich von der Oberkrainer. Hier blieb die Zwiebel der bedeutendste Faktor beim Dach und strebte lediglich unter dem Gewicht der Voluten auseinander, obwohl die Voluten klein sind. In der Steiermark jedoch wurde die Zwiebel flach und deformiert gestaltet, mit großen Voluten mit Dach und einer zweiten kleinen Zwiebel, die nach oben hin mehrfach stärker werden kann.

Die Barockisierung erreichte damals auch das Küstenland. In den Gebieten, die weiter innen in Krain liegen, wie *Cerknica* und *Stari trg bei Lož*, hat man auf den aquileischen Glockenturm statt der abschließenden Pyramide einfach eine Zwiebel mit Laterne aufgesetzt. Im Vipavatal konnte sich die für dieses Gebiet allzu bewegte Zwiebel mit Laterne nicht durchsetzen; die aquileischen Türme bekamen ein glockenförmiges Dach, das durch einen Ring von einer kleineren Abschlußzwiebel getrennt ist (*Vipava*, *Ajdovščina* usw.).

Für den letzten Abschnitt des 18. Jahrhunderts ist es charakteristisch, daß jedes Gebiet die um die Jahrhundertmitte angenommenen Formen bei-

behält. Gegen Ende des Jahrhunderts erstarren diese Formen und man erkennt keine rechte barocke Bewegung mehr.

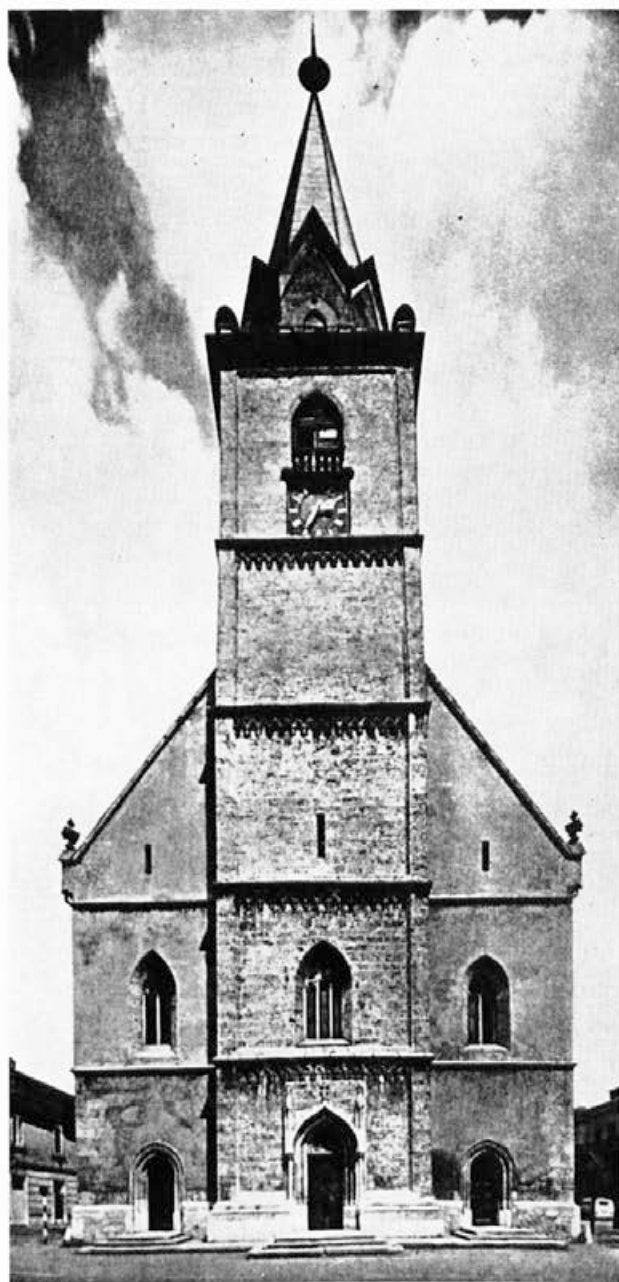
Wie in der Steiermark um die Jahrhundertmitte Elemente aufeinandergehäuft wurden, so taucht diese Verspieltheit jetzt auch in Krain auf. Im zentralen Teil von Krain sind beinahe alle Glockentürme mit dem glockenförmigen Volutendach gedeckt (*Naklo, Tunjice, Cerklje*). In den neunziger Jahren erstarrt die Form der Glocke und der Voluten, die Bewegung wird aber dadurch hergestellt, daß kleine Vasen an verschiedenen Dachteilen aufgesetzt werden. Auch wird der Abschluß des Daches mehrfach verstärkt (*St. Bartholomäus in Ljubljana, Rožnik bei Ljubljana* usw.).

Zu dieser Zeit gibt es aber auch einen besonderen Typ des Glockenturmdachs; es besteht aus einem glockenförmigen Volutendach, auf dem eine kleinere Volute mit einem zweifachen oder dreifachen zwiebel förmigen Abschluß ruht. Solch ein zweifaches Volutendach erhielten die Kirchen in *Sentvid bei Ljubljana, Sentvid bei Stična* usw.

Die gleiche Bewegtheit — nicht durch die Form, sondern durch den Schmuck — macht sich auch im Küstenland bemerkbar an dem Glockengiebel in *Hrpelje*. Die vom Ende des Jahrhunderts bekannten kleinen Vasen am Dach setzten sich auch bei den Glockentürmen des aquileischen Typs durch (*Sežana*).

Bis tief in die Mitte des 18. Jahrhunderts unterscheiden sich Küsten- und Binnenland am stärksten. Seit dieser Zeit unterscheiden sich in Bezug auf die Glockentürme auch einzelne Teile des Binnenlandes. Nun dürfen wir auch bei dieser Einzelheit sakraler Architektur über einen Raumstil sprechen: unsere Erkenntnisse gliedern sich in die Feststellungen aus anderen Gebieten der Architektur ein, die immerhin über die Atektonik der Steiermark, die Tektonik des Küstenlandes und die Synthese Krains zwischen den beiden Formsprachen sprechen.

Den Beziehungen zwischen den Glockentürmen und ihrer geografischen Umwelt wurden in der vorliegenden Arbeit möglicherweise zu wenig Aufmerksamkeit geschenkt. — Denn wie soll man sich den hohen Turm der Pfarrkirche von *Kanal* anders erklären als durch Einflüsse aus Friaul? Es gibt aber auch Unterschiede zwischen den Türmen in Krain und der Steiermark; die ersteren sind kompakter, massiger, die der Steiermark dagegen schlanker. Aber wie bereits erwähnt, der Glockenturm erhält sein charakteristisches Aussehen gerade durch das Dach, das deshalb in den Mittelpunkt der vorliegenden Arbeit gerückt wurde.

Sl. 28. *Kranj*, župna cerkev

Sl. 29. Lokev pri Divači

Sl. 30. Koper, sv. Jakob

Sl. 31. Naklo pri Skočjanu

Sl. 32. Koseze pri Ilirski Bistrici

Sl. 33. Hrušica

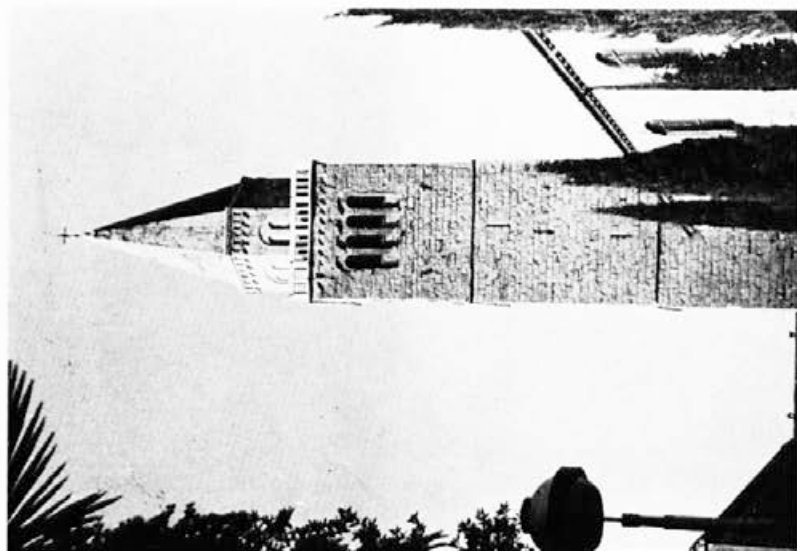
Sl. 34. Šmarje pri Sežani

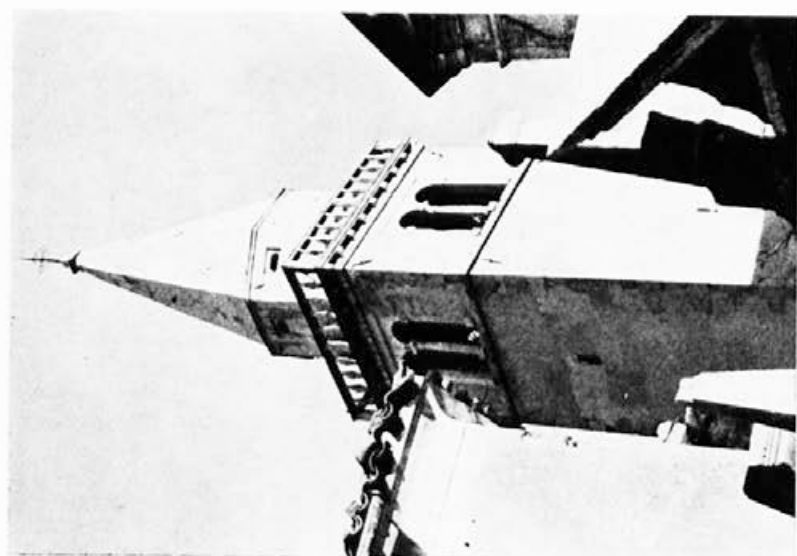
Sl. 35. Hrpelje pri Kozini

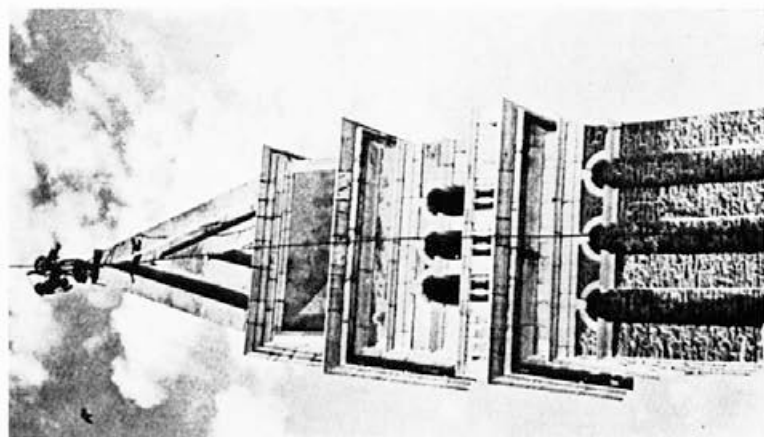
Sl. 36. Žužemberk

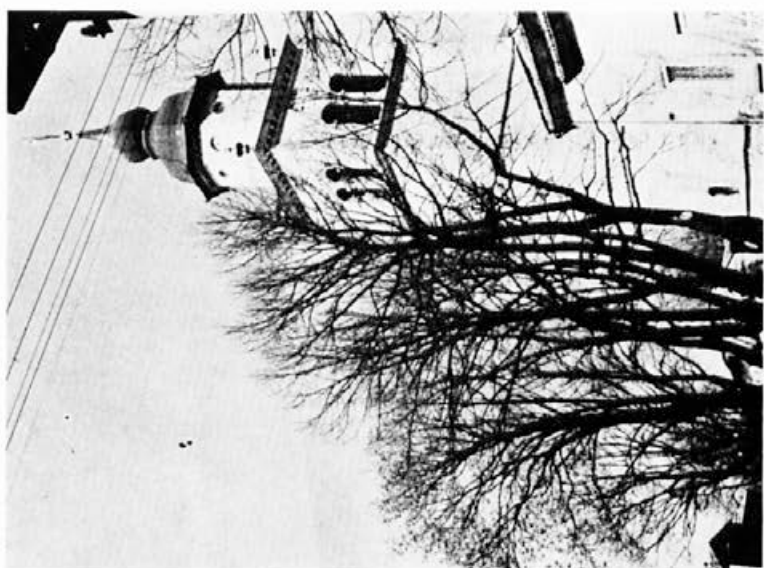
Sl. 38. *Koper, stolnica*

Sl. 37. *Podnanos, sv. Vid*

Sl. 40. Piran, stolnica

Sl. 39. Vipava

Sl. 41. *Erzelj*

Sl. 42. *Sv. Pavel nad Sostrim*

Sl. 43. *Kojško*

Sl. 44. *Rateče*

Sl. 45. *Skale pri Podčetrtku*

Sl. 46. *St. Janž na Vinski gori*

Sl. 47. Škofja Loka, uršulinska cerkev

Sl. 48. Crngrob

Sl. 49. Lesce

Sl. 50. Mislinja, sv. Lenart

Sl. 51. *Ljubljana, stolnica*

Sl. 52. *Ljubljana, stolnica*

Sl. 53. *Braslovče*

Sl. 54. *Sr. Bitnje, sv. Uršula*

Sl. 55. *Stična, samostanska cerkev*

Sl. 56. *Ljubljana, sv. Jernej*

Sl. 57. *Sentvid nad Ljubljano*